

Nu gaat het spel beginnen

Dagboekantekeningen T.T. Brandsma

29 september 1944 - 18 april 1945

Nu gaat het spel beginnen

Dagboekantekeningen T.T. Brandsma

29 september 1944 - 18 april 1945

Narratio

*Foto omslag: Jacoba Bönker, Teunis-Titus Brandsma
Drieseweg Putten 1980.
Foto en eindredactie dagboek:
Harmen Elisa (Harry) Brandsma*

ISBN: 978 90 5263 884 3

NUR: 681

- © 2016 theologische uitgeverij Narratio,
Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem.
Actuele informatie is te vinden op
www.narratio.nl e-mail: info@narratio.nl
Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en
www.kerkboek.nl (ook in België).
- © september 2016 tweede herziene druk
- © januari 2017 derde druk

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur. Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
Dagboek	17
Dankwoord	81
Bijlagen:	82
1	Brief van Jan Bönker aan zijn dochter Jacoba (augustus 1936)
2	Toespraak oom Sim op de begrafenis van zijn zus Coba (april 2007)
3	Brief van Harmina (4 november 2014)
4	Bladzijde uit het dagboek (Zaterdag 9, zondag 10 december 1944)
5	Index
6	Kaartje fietstochten

Opgedragen aan Wim Bönker (1916-1944), broer van mijn moeder. Wim was verloofd met Bertha van den Brink. Zijn verhaal werd wreed onderbroken. Hij overleed op 16 december 1944 op 28-jarige leeftijd in concentratiekamp Neuengamme. Ook aan de vergetenen die in de loop van de geschiedenis tot anonimiteit vermalen zijn, draag ik mijn vaders dagboek op.

'Alleen wat verborgen is, is het werkelijk waard om gezien te worden.'

Herinneringen sterven later dan mensen. Zoals grootvader Garabet zei: geen mens sterft ineens, maar stukje bij beetje, geleidelijk. Eerst het lichaam, dan zijn naam, vervolgens de herinneringen van anderen aan hem en, als allerlaatste, zijn herinneringen aan anderen.

...want, zei opa Garabet, de levende, elk geslacht wordt gedefinieerd door iets wat niet van namen komt, nog van de plaatsen, nog van de doden en noch van de burchten, maar wat alleen van hem is,.....

Varujan Vosganian, Het boek der fluisteringen, 2015 pag. 12/37/414

Voorwoord

In de laatste jaren van zijn leven kreeg onze vader - Teunis Titus (Teun) Brandsma - de tijd om terug te kijken. We hebben hem gestimuleerd om het schrijven weer op te pakken. Zo kreeg hij een notebook om zijn oude dagboek over te typen, zodat het voor ons toegankelijk zou worden. Daar is hij gedeeltelijk in geslaagd. Zijn dagboek, geschreven in de laatste oorlogsmaanden, bestaat soms uit fragmenten die bijna onleesbaar in telegramstijl zijn opgeschreven. Eén pagina uit zijn dagboek is ter illustratie als bijlage opgenomen. Verschillende malen vult hij zijn dagboek achteraf aan. Van sommige dagen weet hij zich niets meer te herinneren. Dat schrijft hij dan ook op. De oorspronkelijke tekst is in dit boek zoveel mogelijk gevolgd. Wel zijn er aanpassingen gedaan om de leesbaarheid te vergroten waarbij wij zoveel mogelijk de oorspronkelijke en creatieve schrijfwijze hebben geprobeerd te handhaven.

Onze vader was drie weken voor zijn dood nog met een boormachine in de weer om een gat in een muur te boren. Er moest een schilderijtje opgehangen worden. Op allerlei manieren probeerde hij zijn lichamelijk ongemak te ontkennen. Hij was bezorgd over de achteruitgang van zijn vrouw, die door Alzheimer langzaam verdween naar een plek waar wij als kinderen soms niet meer bij konden komen. Vaak had hij zijn zorg daarover laten blijken en nu ging hij zelf lichamelijk steeds meer achteruit. Ongeveer twee weken voor zijn overlijden hilde hij nog om de onmacht die de achteruitgang van zijn lijf met zich meebracht.

Mijn directheid had hem nog meer op deze teruggang gewezen. In het voorjaar vroeg hij mij om het groentekasje van nieuw glas te voorzien. Hij leverde commentaar, wat mij uiteindelijk erg irriteerde. 'Vader, je vraagt mij, laat mij het dan ook doen. Ik heb hier geen zin in'. Mezelf kennende heb ik het misschien nog heftiger gezegd. Hij liep naar de schuur. Even later trof ik hem daar huilend aan. 'Vader, het is goed. Ik doe het graag, maar ik heb wel de ruimte nodig om het te kunnen maken zonder bij elk schroefje commentaar te krijgen'. Later stond hij naast mij, hijgend en puffend, de composthoop om te zetten. Ik hield mijn hart vast. Als hij hier nu dood neervalt, dacht ik, dan is het zoals hij wilde zijn: zorgend en werkend tot het eind. Op het bankje

in de zon, waar we de koffie dronken die moeder voor ons gezet had, draaide hij zich naar mij om en zei: 'Harry dat heb je mooi gemaakt'. 'Vader', zei ik, 'die composthoop ligt er goed bij'. En zo complimenteerden wij elkaar. Hij wilde blijven werken en zorgen, ook al had hij de ziekte van Parkinson. Door de fysieke ongemakken kreeg hij - ongevraagd - meer tijd voor het (her)schrijven van zijn dagboek, waaraan hij hervonden herinneringen toevoegde.

Mijn moeder stierf tien maanden na mijn vader. Mijn laatste dierbare herinnering aan haar was dat zij mij herkende voorbij het kennen. Ik kwam haar kamer binnen in het verzorgingshuis. Ze zat op bed en veerde op toen ze mij zag. 'Ik moet moeder zoeken', zei ze, 'ze is opgesloten in de kelder'. 'Wij gaan haar zoeken moe'. Hand in hand liepen we door de gang, haar hand niet meer de moederhand maar de hand van het meisje dat haar moeder zocht. Ze was rustig en vertrouwde me. Ik maakte de gesloten deur open, ze rook koffie. 'Ja lekker een bakje doen', zei ze.

Harmen Elisa (Harry) Brandsma

Stille Zaterdag 26 maart 2016

Inleiding

In zijn dagboek introduceert vader zichzelf als: Teun Brandsma, pennenlikker bij houtbedrijf Hupkes te Dieren, EHBO-man¹ en verloofd met Cooba'tje Bönker uit Putten. Hij is 28 jaar oud als hij op 29 september 1944 aan zijn dagboek begint. De geallieerden zijn dan tot 15 kilometer van zijn woonplaats genaderd.

Vader heeft zijn tienertijd in Dieren doorgebracht. Zijn ouders Johannes Brandsma en Harmina Wissink hadden een manufacturen-winkeltje in de Kerkstraat. Zij verkochten jaegerondergoed, ondergoed van dun wollen weefsel. Ook hadden ze een agentschap van een stomerij. Losse boorden en manchetten konden in hun winkeltje ingeleverd worden en werden dan gestoomd weer teruggebracht bij de klanten. Opa Brandsma reed op een transportfiets met grote rieten-mand voorop naar zijn klanten. Daarmee ging hij ook wekelijks naar de boeren in de Achterhoek om hun boorden en manchetten op te halen en weer te brengen en tevens om wat jaegerondergoed te verkopen. De familie van zijn vrouw Harmina, kwam uit Zelhem², een plaats in de Achterhoek. Vandaar dat opa in de Oorlogswinter regelmatig met de veerpont overstak om in Zelhem te kijken of alles nog in orde was (dagboek 21 januari, 27 februari, 26 maart). Ze moesten de eindjes aan elkaar knopen om rond te komen. Vader was de oudste van de kinderen en toen hij vijftien werd, moest hij de H.B.S³ verlaten om te gaan werken. Hij begon als jongste kantoorbediende bij houthandel Hupkes. Zo kon hij bijdragen aan het gezinsinkomen. Verder namen zijn ouders regelmatig een kostganger (commensaal) in huis. Ook dat bracht wat geld op.

---

1 Hij vertelde ons: 'zie je een ongeluk, en er zijn mensen bij en jij kan niets doen, loop dan door'. Hij had een hekel aan nieuwsgierige pottenkijkers. In mijn boekenkast staat een uit de band gevallen boekje 'Koentje van Kattenburg', Cor Bruin, Querido, 1931. Het is als dank aan vader gegeven. Op het voorblad staat geschreven: 'Ter gedachtenis aan de redding van ons zoontje Henkie op 20 februari 1942, fam Slik'. Henkie was vlak bij Houthandel Hupkes met zijn slee door het ijs van het Apeldoorns-Dierens kanaal gezakt.

2 Tijdens de mobilisatie in de Eerste wereldoorlog ligt opa Brandsma in Zevenaar, daar heeft hij zijn vrouw leren kennen.

3 HBS/Chr. Lyceum, IJsselkade 4, Zutphen.

Foto 1937, v.l.n.r. Achter: opa Johannes, oom Gerrit en oma Harmina. Voor: oom Wytze, tante Titia, tante Marian en vader Teunis.

Familie Brandsma 1939 Gerrit in matrozentenuc.

Dat in de laatste maanden van de oorlog regelmatig evacués in hun huis konden overnachten was vanzelfsprekend. Vader kreeg regelmatig iemand in zijn bed erbij of moest in het schuurtje slapen (dagboek 12/13/21 jan, 6 april). Tijdens avondstudie had vader zich verder ontwikkeld en onder andere ook zijn EHBO-diploma gehaald waardoor hij vaak snel zijn EHBO-kistje pakte om te kijken of hij kon helpen bij ongevallen (dagboek 30 maart, 8 april 1945).

FAMILIERELATIE BRANDSMA-BÖNKER

Het gezin Brandsma bestond naast de ouders Johannes Brandsma (1891-1977) en Harmina Wissink (1892-1981) uit vijf kinderen. Mijn vader Teunis Titus (1916–2006) was de oudste. Daarna kwamen Gerrit Jan Marinus (1918–1980), Titia Maria (1922-2009), Wytze Antoon (1923–2008) en Maria Anne (1923-2006).

Oom Gerrit, een broer van vader, is in Putten bij bakker Dalfsen in de kost geweest. Via de gereformeerde kerk heeft hij de familie Bönker leren kennen, (dagboek maandag 9 oktober 1944). Hij werkte bij dames- en herenmodezaak Van Ganswijk in Putten. Zijn ambitie was om een eigen modezaak te beginnen. Het contact was via de Gereformeerde Kerk tot stand gekomen. Tijdens de oorlog was Gerrit bij de Marine. Hij werd in Indonesië gevangen genomen en zat in een kamp in Japan.⁴

Mijn moeder fietste van Putten naar Dieren om te horen hoe het met Gerrit was. Op aanraden van zijn moeder was vader met Coba mee naar Putten teruggefietst. Dit was het begin van één van de vele tochten die mijn vader en moeder tussen Putten en Dieren gefietst hebben.

---

4 Bert Brandsma, zoon van oom Gerrit schrijft: 'Ik weet het niet zeker maar ik dacht dat het om een scheepswerf van Mitsubishi ging. Hij was daar ook tijdens het vallen van de tweede atoombom en bevond zich op dat moment 15 kilometer buiten het episch centrum. Hij vertelde dat het na het vallen van de bom donker werd door de asregen (wij noemen dit nu fall-out) en het een hele tijd duurde voordat het weer licht was. Mijn vader is overleden aan een niet operabele hersentumor. Een rechtstreeks verband tussen opgelopen radioactiviteit en de tumor hebben de artsen nooit kunnen leggen maar konden dit ook geenszins uitsluiten. Oom Jaap Komen -huisarts te Hengelo en echtgenoot van tante Marian- gaf destijds wel aan dat de tumor waarschijnlijk het gevolg was van de atoombom maar dat dit wetenschappelijk gezien niet meer te bewijzen viel!'

Negen jaar voor de oorlog (1931) is de familie Bönker⁵ - vader, moeder, Coba en twee broers - van Haarlem naar Putten verhuisd.

Foto zomer 1936. Het gezin: v.l.n.r. Sim (1928-), Elisabeth Voet (1889-1973), Wim (1916-1944), Coba (1920-2007), Jan Bönker (1889-1936).

Vader Bönker, een vroegere meubelmaker, beheerde in Haarlem een grutterszaak (kruidenierszaak), de Enkabé,⁶ Jan Steenstraat 41. Door een zwak hart moest hij stoppen met werken en waren ze naar Putten verhuisd. Via familie kochten ze een stuk land aan de Drieseweg. Zij lieten daar een stenen huis bouwen en twee landhuisjes,

---

5 Op mijn vraag hoe de familie Bönker in Nederland verzeild is geraakt schrijft oom Sim: 'Mijn grootvader, die ik niet heb gekend evenmin als mijn grootmoeder, kwam met zijn broer uit Menslage, een plaatsje vlak bij de Nederlandse grens achter Enschede. Daar bevat de telefoonlijst veel Bönkers. Zij waren baggeraars en ik meen dat zijn broer later naar Amerika is gegaan. Van mijn moeder begreep ik dat het een seizoenarbeider (dagloner) was die ingezet werd voor uitbaggeren van sloten'. Uit stamboom onderzoek: Johan Diederik Bönker geb: Meslage (geboorte datum onbekend) 00-00-1821 overleden 20-05-1854 Zaandam, vader van Johan Willem Bönker geb: 12-09-1851 overleden 17-04-1920 Zaandam, vader van Jan Bönker overleden 1936 te Putten, vader van Jacoba Bönker, zie: <http://www.stamboomzoeker.nl>.

6 Enkabé (Nederlandse Kruideniersbond) was een in 1930 opgerichte coöperatieve vereniging voor de levensmiddelenhandel.

vakantiewoningen⁷. De huizen kregen de namen van de kinderen: Jacoba, Wim en Sim. De familie Bönker woonde in *Huize Jacoba* en zij kregen hun inkomsten van een pension aan huis, de verhuur van de twee vakantiewoningen en daarnaast van de opbrengst van 'het land' en de kippen. Vader Bönker stierf in 1936. Vlak voor zijn dood schreef hij nog een brief naar zijn dochter die bij oma Voet in Zaandam op bezoek was, waarin hij één van de vele onweersbuien in Putten beschrijft (bijlage 1).

Enkele maanden na de landing van de geallieerde troepen in Normandië op 6 juni 1944 is het zuiden van Nederland bevrijd. Mijn vader begon zijn dagboek te schrijven op 29 september. Hij schrijft: 'Nu gaat het spel beginnen'. Dit is drie weken na 5 september 1944, Dolle Dinsdag. Via Radio Oranje hoorden de mensen van de snelle opmars van de geallieerden en dat Breda inmiddels was bevrijd. Verwacht werd de verdere bevrijding van de rest van Nederland. Op 29 september moet vader geweten hebben dat de snelle bevrijding van Nederland niet zou gebeuren. Toch schreef hij: 'Nu gaat het spel beginnen'. Als een schaker, die hij was, schatte hij in dat het eindspel begon en de laatste stukken gezet werden. Een 'matpositie' en de daarmee gepaard gaande overgave was in zicht. Hoelang dit eindspel zou duren was echter niet bekend. In de zomer van 1944 werden vanuit de omgeving Rijssen en Almelo voor het eerst vliegende bommen (V1's) gelanceerd. Vele daarvan waren bij de montage al gesaboteerd. Tijdens de vlucht begon de bom te haperen (stotteren)

⁷ Op de vraag aan oom Sim hoe de grond in Putten is verkregen schreef hij: 'Oom Dirk uit Zaandam, een broer van mijn moeder, heeft de architectuur verzorgd. Hij was namelijk Stadsarchitect. Ik weet alleen dat het perceel eikenhakhout toen 15 cent per vierkante meter kostte.'

en kwam dan vroegtijdig neer. Vanuit Voorst werden V1's gelanceerd, die in de buurt van Brummen neerstortten (dagboek 19 december 1944).

Op 17 september startte 'Operatie Market Garden'⁸. Amerikanen, Britten, Australiërs en Polen werden gedropt bij Arnhem en Nijmegen om de bruggen over de Rijn vrij te maken voor de geallieerde legers voor de bevrijding van Noord-Nederland. Rond twee uur in de middag begon bij Ede op de Ginkelse Heide de landing van 350 zweefvliegtuigen. Daarna volgden er 140 Douglas C-47 transporttoestellen. Via Wolfheze, de Amsterdamse- en Utrechtseweg en via de route langs de Rijn trokken ze op naar Arnhem⁹. Het bleek 'a Bridge too far'. De Duitsers waren verrast maar herstelden zich snel, want restanten van het 2de pantserkorps en de 9de en 10de SS-pantserdivisie lagen vlakbij Arnhem (Hoge Veluwe) en namen positie in rond Arnhem. De slag duurde tot 25 september en de geallieerden leden grote verliezen. Van de 12.000 man die waren gedropt konden er 2.400 over de Rijn ontkomen naar bevrijd gebied. De rest was gesneuveld, krijgsgevangenen gemaakt of ondergedoken. Het aantal gevallen aan Duitse kant wordt geschat op 18.000 tot 20.000. Vier dagen na deze operatie begon vader met schrijven.

Tijdens deze gevechtsperiode werden Nederlandse mannen gedwongen om voor de Duitsers verdedigingslinies te graven (dagboek 2 oktober 1944). Houtzagerij Hupkes te Dieren leverde houtsteunen voor ondersteuning van die loopgraven. Mijn vader werkte bij Hupkes als boekhouder. Vanwege dit werk had hij een speciaal persoonsbewijs dat hem vrijheid van reizen gaf zonder direct opgepakt te worden. Daardoor kon hij regelmatig naar zijn verloofde Cooba'tje (Coba/Co) in Putten fietsen. Hij fietste langs het Kröller-Müller Museum, waar het ziekenhuis uit Arnhem naartoe was geëvacueerd. Zijn zus Marian, die de opleiding tot verpleegster volgde, was met andere verpleegkundigen overgeplaatst en zij overnachtten in het Jachthuis Sint-Hubertus (dagboek 29 september 1944).

De fietstochten vielen samen met een voedselblokkade van de Duitsers, een represaille naar aanleiding van de spoorwegstaking die 17 september begon. De Duitsers blokkeerden voor zes weken de voedseltransporten naar het westen van Nederland. De Hongerwinter

---

8 Zie ook: YouTube-filmpje: 'bevrijding van de Achterhoek 1945'.

9 Informatie: <http://www.wegnaardebevrijding.nl/verhalen/market-garden>.

die volgde was één van de strengste winters uit de twintigste eeuw. De rivieren en het IJsselmeer waren dichtgevroren waardoor vervoer over water en later ook over land niet meer mogelijk was. Het westen van Nederland werd van voedsel en hulpgoederen afgesneden (dagboek 2/8/11 januari 1945). Door deze blokkade en de strenge winter stierven in de eerste maanden van 1945 meer dan 20.000 Nederlanders de hongerdood.¹⁰

In de nacht van 30 september op 1 oktober 1944 vond er tussen Putten en Nijkerk bij de Poorterbrug een aanslag plaats op officieren van de Wehrmacht. Hierop volgde een razzia in Putten op bevel van generaal Friedrich Christiansen; 659 mannen werden gevangen genomen. Hiervan zijn er later 601 op transport gezet naar concentratiekamp Neuengamme in Duitsland. Onder hen bevond zich de oudste broer van mijn moeder, Wim, die niet meer thuiskwam, zoals velen met hem (dagboek 8/9 oktober 1944).

De latere aanvullingen van zijn dagboek begon vader met de tekst: 'Dit zijn notities gedurende de periode 29 September 1944 tot en met april 1945 met eventueel bijpassende herinneringen. Na de pogingen van onze bevrijders de brug bij Arnhem in handen te krijgen, kwamen de Arnhemmers in de frontlinie en werden ze gedwongen de stad te verlaten. Een stroom van evacués kwam in Dieren terecht; ook wij kregen een aantal logees bij ons, o.a. de familie Knip'. (dagboek 19 december 1944, 6/21/28 februari, 23 maart 1945)

---

10 Informatie <https://nl.wikipedia.org/wiki/Hongerwinter>.

Dagboek

Nu gaat het spel beginnen

VRIJDAG 29 SEPTEMBER 1944

Van Putten naar Dieren gefietst over Stroe, Harskamp en Otterlo. Bij Otterlo's Rode Kruispost een drukte van belang. Naar mijn zuster Marian gevraagd, maar omtrent haar geen inlichtingen kunnen krijgen. Wel de bevestiging dat ze in Jachthuis Sint Hubertus gehuisvest waren, terwijl het ziekenhuis in het museum was ondergebracht. Verder de opwekkende mededeling gekregen dat toegang tot het Nationale Park niet was toegestaan. Naar Hoenderloo gefietst om bij de hoofdingang inlichtingen te vragen, daar was niets te bekennen. Ik werd weer naar de ingang bij Otterlo verwezen. Bij de ingang een beetje gesmoesd en mocht erdoor, als ik maar geen patiënten bezocht. Nu Mariantje gevonden. Die was aardig in haar schik met d'r broertje. Verder erg primitief daar; geen water, geen licht, geen gas, geen wc, want die heb je in een museum niet. De eerste paar dagen moesten de zusters maar de struiken in, daar waren achter een schutting vijf tonnetjes op een rij gezet. 's Avonds en 's morgens een uur lopen, want de zusters sliepen in Sint Hubertus. Door het heen en weer gerij en door de lekke band (wij hebben die samen per ongeluk bij een zwarts¹¹ opgepompt), welke ik even voor Harskamp moest plakken, schoot het mij pas op de weg Woeste Hoeve/Loenen te binnen dat ik ook nog een paar brieven voor Beekbergen had. Afijn, het was bovendien te laat geworden. In Loenen heb ik één van die luitjes met zo'n band om de arm aangeklampt, een sigaartje gepresenteerd en het was voor elkaar. Nu hoop ik maar dat de brieven de volgende morgen bezorgd zijn. (Heeft ze acht dagen in de zak gehouden). Verder onderweg geen bijzonders. Alleen toen ik de overweg bij het kanaal passeerde, bleek dat er inmiddels een paar bommetjes gevallen waren. Vier doden te betreuren: Bosman, Pieper en een evacuë met een kindje. Aan de spoorlijn was niet veel schade aangericht, daar de bommen grotendeels gesmoord zijn. De overweglichten waren aan poeier en verder dakpannen en ruiten aan diggelen.

---

11 NSB'er.

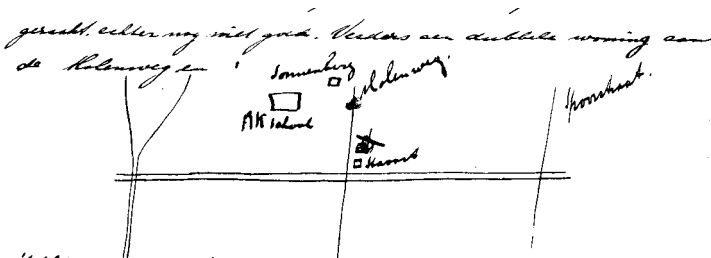
zitten) terwijl het beest toen juffrouw Kolkman aanviel etc. De mensen gingen later bij de politie reclameren, maar ja nergens geen verhaal op. Bleef het daar nog bij, tot daar aan toe, maar ze liepen ook met hun ellende te koop. Afijn, het lied is uit.

MAANDAG 2 OKTOBER 1944

Ja, maandagavond heeft Dieren een invasie gehad van mannen uit Apeldoorn. 's Avonds laat kwamen ze aanzetten op boerenwagens, lopend etc. Het geval is dat de mannen zich zaterdag moesten melden om te graven, echter niemand meldde zich. Bovendien is, naar men vertelde, door een groep de gehele oplage van de Apeldoornse krant verdonkeremaand, waar het bevel in stond. 's Maandags werden er circa tien mensen neergeschoten en op verschillende straathoeken gelegd met een bordje 'terrorist', terwijl de mannen geprest werden zich te melden. Resultaat was dat allen op de proppen kwamen en de graverij aan de IJssel kon beginnen.

DINSDAG 3 OKTOBER 1944

's Morgens om ongeveer zeven uur was er een jagertje aan het cirkelen, telkens zo'n beetje op één zij hangen; even kijken hoe het stationnetje er nou werkelijk uit ziet. Nu, dat beloofde wat goeds te worden. 's Middags om één uur kregen we de bommetjes, vier jagertjes lieten een paar keer van die pillen vallen. Resultaat: het station in poeier en het emplacement geraakt, echter nog niet goed. Verder een dubbele woning aan de Molenweg.

Ik stond in de tuin toen het gebeurde en heb het gehele geval gevolgd. Er kwam nog een bombscherf aanfluiten, welke een dag later door de heer V. Walbeek (een evacu e) werd gevonden. 'Kijk eens mevrouw, is gevaarlijk'. Moeder pakte het aan en liet het direct

weer los. Het viel in de roggepap, ons middagmaal. Dadelijk op pad, eerst de verbandtrommel opgehaald en toen de Holleweg op. Bij de school werd ik aangehouden. Een steen van het huis van Pelgrim, dat een voltreffer kreeg, was honderd meter verder door een vier centimeter dikke voordeur (bij het slot) gevlogen, en had de oude Sonneberg (77 jaar) tegen het linker onderbeen getroffen. Het gevolg was een gebroken onderbeen, echter geen gecompliceerde breuk maar wel een wond bij de kuit. Het mannetje had het been zelf half afgebonden, wat natuurlijk niet nodig was geweest, waardoor het flink bloedde. Toen de knevel doorgeknipt was, hield het bloeden op. We brachten hem met een draagbaar naar het hulpziekenhuis in het parochiehuis. Dat werd ons op het laatst te zwaar, toen verder maar op de handkar. Weer terug bleek dat er twee doden te betreuren waren: juffrouw Pelgrim met het jongste kind, later werd nog een jongen van Pelgrim gevonden. Een zuster van juffrouw Pelgrim behoorlijk overstuur bij de puinhoop aangetroffen en weer naar de burens gebracht. Verder gehoord dat bij Boerman aan het kanaal ook een bom gevallen was en voor alle zekerheid maar wezen kijken. In één van de huizen twee oude mensjes aangetroffen, nogal overstuur, die niet wisten wat ze ermee aan moesten. De bewoners waren na het bombardement gevluht (er was geen ruit meer heel) en hadden hun evacués feitelijk aan hun lot overgelaten. Naar de politiepost voor een bakfiets, want de oude baas kon niet goed lopen, en tevens naar een adres gevraagd voor huisvesting. De oude baas op de bakfiets en toen naar Prins Hendrikstraat 17 en 21. Bij beide adressen was geen plaats, de vorige dag waren daar mannen uit Apeldoorn gekomen. Afijn, daar tegenover nog een plaatsje kunnen vinden.

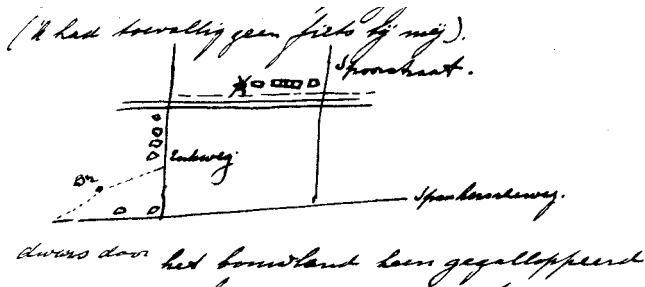
WOENSDAG 4 OKTOBER 1944

Weet ik niets meer van.

DONDERDAG 5 OKTOBER 1944

Het gevlieg begon al vroeg, naar kantoor gegaan om te helpen met rekenen etc. Op een gegeven moment weer druk gedaver in de lucht, gaan kijken vóór bij de deur van het kantoor en daar maakte een jagertje een bocht. 'O', zegt Booy, 'die draait de andere kant op'. 'Nee', schreeuw ik, 'hij komt recht op ons af'. We vlogen naar binnen, Lebbink springt in de ene hoek van het kantoor boven op een stoeltje, 't hele

stoeltje in elkaar, en ik in de andere hoek. Gelukkig is het maar bij een duikie gebleven. Tegen een uur of vijf weer gecirkel en een paar mitrailleurshalvo's. Gauw het boeltje ingepakt, want we vermoedden dat het weer loos zou gaan en de zagerij ook een beurt zou krijgen. En jawel, daar begonnen de bommetjes al te vallen, direct maar aan het lopen gegaan naar het station (ik had toevallig geen fiets bij me).

Dwars door het bouwland heen gegaloppeerd om een hoek af te snijden (Spankerensweg/Enkweg) en daar kwamen ze nog een keer met hun laatste vrachtjes. Een bom boven op het huis van Westhof, naast het huis van Kolkman. Ik was er het eerste. Gelukkig geen mens thuis. Later mijn fiets opgehaald en voor alle zekerheid bij Stoltenborg gevraagd waar de Westhofs zaten, toen naar de Lagestraat om te kijken of de familie compleet was. Ambtman kwam doodleuk met z'n karretje over de puinhopen achter het huis van Kolkman heen aanzetten, die had daar enige benauwde ogenblikken gehad. Tevens kregen het station en het emplacement weer een poeier. Bij het eerste bombardement van het station werden twee Duitse spoorwegmannetjes bedolven, maar behoudens wat schrammen zijn ze er levend van afgekomen. Je zou haast zeggen: onuitroeibaar.

VRUJDAG 6 OKTOBER 1944

De hele morgen druk gevlieg. 's Middags tegen één uur bommen mitrailleurgeknetter. Naar de molen (mijn standplaats, de boerenbond), maar daar bleek dat het achter de Gelderse Toren was (later vernomen dat het Bronkhorsterveer naar z'n grootje is). Weer terug naar mijnheer Hupkes, die met de hele familie bij de dominee in de kelder zat (ze woonden tegenover het station). Toen weer op stap, want waren de doelen dichterbij?

Ik meende in Spankeren, na afloop met de trommel er naartoe, doch gelukkig niets gebeurd. Het was een kilometer verder en de spoorlijn zal het doel geweest zijn. Slechts twee bommen tegen de dijk aan, waardoor één lijn kapot was en de andere ontzet, vlak achter de boerderij van Hennie van de Torenallee. 's Middags vroeg van kantoor gegaan, met de oude fiets naar Velp toe om eens te kijken hoe daar de zaakjes staan. De Hoofdstraat had een beurt gekregen, maar in De Steeg gestrand wegens bandenpech. Halfweg Middachter Allee hoorde ik geweldige ploffen, in de mening spoorlijn of iets van de Duitsers wordt gebombardeerd. In Ellecom zat het vol met Rode Kruiswagens etc. Het bleek verderop te zitten, en het station van Dieren had nog niet genoeg gehad. Een misser, waardoor de dochter van J. Musch is gesneuveld. De bom viel naast de veeverlading, het meisje lag bij het wachthokje, het was een bloederige massa. Van Ingen tegengekomen, die vroeg of ik ook helpen wou, maar ik had er de moed niet toe. Er was trouwens voldoende hulp aanwezig. Om me daar nog tussen te dringen, alsof je happig op zo'n baantje bent.

ZATERDAG 7 OKTOBER 1944

De hele morgen dreunde het afweergeschut en volgens de Wehrmacht ook hun artillerie. 's Middags werd het nog heviger, de huizen trilden en ieder ogenblik dacht je: daar gaan de ramen. Geen mensen op straat. Naar de molen weer (coöperatie) en de zaakjes op de fiets gebonden. In de verte zag je een zwaar transportvliegtuig trekken van Arnhem naar Emmerich, een gegrom en gebulder van belang. Misschien met een paar dagen zijn wij weer vrij. 's Avonds nog druk geweest met de nummers van de persoonsbewijzen der verschillende luitjes (mensen van de zagerij), want maandag moest er weer gedraaid worden op de Spankerenseweg. Voorlopig kregen wij er dertien man voor vrij, die hoefden dus niet naar de stellingen. Jan de partij¹² is in Doesburg gekomen en die maakt zich ook nog druk.

ZONDAG 8 OKTOBER 1944

De hele morgen dikke mist, angstig stil. Komt er een kennis van Walbeek aanwaaien en vertelt dat Putten verbrand is (hij had het van een ooggetuige). Ik had het de hele week al gehoord, maar als

---

¹² Waarschijnlijk een NSB'er.

praatjes langs me heen laten glijden. Om één uur op de fiets gestapt en maar peddelen. In Hoenderloo was er fietsenjacht. Rechtsaf geslagen de struiken door, langs een weiland, Sperrgebiet, en kwam bij een hekje bij de boerderij uit. Daarnaast waren ze net geweest, dus bofte ik even, zou ze zo in de armen vliegen. Fiets even op stal onder het hooi en toen op verkenning. Ik bleek niet ver van de ingang van het Nationale Park en de kust was weer vrij om erin te duiken. Met Marian gesproken, de kleren maar weer meegenomen. Ze had voldoende, was woensdag nog naar Arnhem geweest en had daar een zaakje opgehaald. In Stroe me lekker verfiets. Ik was in gedachten te druk met Putten bezig en kwam in Voorthuizen terecht. De Apeldoornseweg weer teruggefietst en verder het bos door, zo doende niets van Putten gezien.

MAANDAG 9 OKTOBER 1944

Nu, Putten heeft wel een paar bange dagen meegemaakt. Gelukkig was de familie Bönker present (m'n Fämke ook niet te vergeten). Behalve Wim, die was opgepakt. Er zijn 112 huizen opgeblazen of in brand gestoken, hoofdzakelijk langs de Garderenseweg, verschillende huizen in het dorp bijvoorbeeld slager Malestein, café Dogterom bij de kerk en bakker Dalfsen, waar Gerrit vroeger in de kost geweest is, terwijl de mannen tot vijftig jaar opgepakt zijn, evacués en zij die toevallig langs kwamen ook. Gezien de bombardementen van vorige week zo vroeg mogelijk weer weg. Nog in Beekbergen geweest en Pia, de zus van een vriendin van Co, wist de hoofdzaak al, maar vond het ook fijn dat ik even aanwipte. Verder geen bijzonders. 's Morgens is een grote groep mannen uit Amersfoort aangekomen, sommigen bijna niet meer lopend. Verschillenden zijn in Dieren nog verbonden, zie verderop.

DINSDAG 10 OKTOBER 1944

De zaak is weer aan het draaien. Nog steeds erg stil. 's Nachts wel erg veel getrek van de Duitsers richting Zutphen, terwijl de voerlui 's nachts bij het Hof ingekwartierd waren. Echter bij aankomst konden ze zo weer vertrekken. Tegen twaalf uur kwam kameraad (landraad) Rensing met nog iemand handjes geven; haal mij het benzineblik even. Nou, toen kwam hij met een fles cognac aandragen. Daar zouden we dan een slokje van drinken. Nu, zelf waren ze al aardig tipsy.

Afijn, ik heb er alleen maar aan geroken. De kruik was in z'n zak al half leeggelopen. Z'n broek, jasje en paperassen onder de schnaps. Deed z'n koppel af en trok met Booy heen en weer over de werf, maar was toch niet zo gek om z'n koppel te vergeten. Verder regen, regen, niets bijzonders. Om zes uur naar huis. Tot onze grote verwondering kwam er een troepentrein aan uit Zutphen. Die ene lijn was nog steeds niet voldoende stuk en zodoende zo vlug gerepareerd.

WOENSDAG 11 OKTOBER 1944

Woensdag, kom thuis de huiskamer binnen en zie tot mijn verwondering een paar tortelduifjes: Peter de Groot en z'n meisje. Wat wil het geval? Peter was gisteren in Bingerden met de troep uit Amersfoort gearriveerd om te gaan graven, maar hij had het geluk een flink meisje bij de hand te hebben. Die was deze troep maar achterna gereden (Drie-Amersfoort-Apeldoorn-Bingerden) en telkens haar Petertje in de gaten houden. De troep moest zonder iets op een steenfabriek bivakkeren. Zij wist het zo te strikken dat hij haar fiets kreeg en hij naar Dieren (een broer van hem is wel bij ons gelogeed geweest). Zij is teruggelopen. Nou, 's avonds luidde de klok niet anders dan Petertje voor en Petertje na. 'Zeg Peter, hoe gevoel je nou?' 'Peter kerel, ik ben toch zo blij' etc. Afijn, weer eens het bed gedeeld. Vele schapen in een hok. De volgende morgen vertrok het stel.

DONDERDAG 12 OKTOBER 1944

Bezoek van Herr Koenrad met nog iemand. We kunnen aan 't werk nu het zaakje weer een keer aan de draai is. We dachten een beetje generatorhout zagen en de rest voor onszelf. Maar die vlieger ging niet op. Nu moeten we hout voor steunen voor de diverse loopgraven zagen. Weer zes man bij ons gepraat, o.a. Lebbink en Ligtenbelt zelf, ik ga het nog even aanzien. De diverse bescheiden - alles moet Ordnunggemäss - voor klaargemaakt en 's middags om half vijf met de vrachtauto van Rensing weer naar Doesburg (m'n fietsje heb ik nog te lief, dan maar teruglopen). Om vijf uur aangebeld, ze zaten in het huis van Van der Wolf, Koepoortstraat. Zo'n deerntje met van die draaiogen stond mij te woord. Je zou er nog banger voor wezen als voor een mof. Afijn, Herr Lobski, het hoofd van de bende, was niet aanwezig. Ik moest om zes uur weer terugkomen. Even langs de wal, ze willen namelijk een nieuwe brug maken bij de watertoren.

Van zes tot zeven op de stoep gestaan. Lobski was zogenaamd niet aanwezig. De papiertjes met boodschap aan mijnheer Menke van de spijkerfabriek gegeven, die ook daar moest komen. Hij moest de spijkers leveren bleek naderhand. Wat bleek de volgende dag het geval te zijn? Van Jan Hupkes junior had Lobski de fiets afgenomen. Nu had Jan alles in het werk gesteld om hem weer terug te krijgen. Ortskommandantur Dieren-Doesburg, Veldgendarmerie, bij Lobski zelf. Maar hij trekt zich nergens iets van aan; partijman hè. Afijn, daar heb ik dan voor in de kou gestaan. Hij dacht natuurlijk: daar heb je dat vervelende ventje.

VRIJDAG 13 OKTOBER 1944

Ik had verschillende mensen van tevoren al gewaarschuwd, zodat ze vrijdagmorgen niet naar de graverij behoefden. Ligtenbelt had zich echter bang laten maken (het geval ging van razzia's) en was na een vier dagen thuis te zijn gebleven weer naar de grafkultjes gegaan. Z'n vrouwtje heeft aan deze zijde met de zakdoek gezwaaid toen om ongeveer elf uur de papiertjes er weer waren, zodat hij weer gerustgesteld was. Mijnheer Henke had de vrijstellingen 's avonds nog van Lobski losgeklopt. Ook kregen we nog vijftien man onder leiding van een Todtman¹³ (SS'er), die de ramen in elkaar moesten timmeren. Er was nog geen hout klaar, dus eerst maar gaten graven. Verder geen nieuws.

---

13 Om de gigantische bouwprogramma's van het Derde Rijk te organiseren werd er reeds ruim voor de oorlog een organisatie opgericht naar grotendeels militaire inzichten. De organisatie stond onder leiding van ir. Fritz Todt. Naarmate de oorlog vorderde, werd dit een gigantische staatsonderneming. Tot aan het begin van de oorlog was de Organization Todt (OT) een onderdeel van het Ministerie voor bewapening en munitie. Na het uitbreken werd zij compleet onafhankelijk van de rijksregering en de partij en had verregaande bevoegdheden. De enige aan wie deze organisatie verantwoording moest afleggen, was de Führer zelf. De Organization Todt was een overheidsorgaan dat de uitvoering overliet aan plaatselijke kleine en grote bouwbedrijven, welke onder contract stonden bij OT. De bedrijven sloten deze contracten niet onder dwang af en verdienen hier zelfs behoorlijk veel geld mee. Door de vele contracten werd een gigantisch staatsbouwbedrijf gevormd, bestaande uit aannemers, architecten, constructeurs, toeleveranciers etc. die allemaal onder contract stonden bij OT. In een later stadium werden aan deze bedrijven onder dwang buitenlandse dwangarbeiders, krijgsgevangenen en gevangenen uit concentratiekampen toegevoegd om de gigantische bouwprojecten af te kunnen krijgen. <http://www.go2war2.nl/artikel/549/Organisation-Todt.htm>.

ZATERDAG 14 OKTOBER 1944

Gisterenavond is mijn oompje uit Haarlem gearriveerd. Kwam van z'n werk in Duitsland, hij vertelde onder andere dat van Emmerich na het laatste bombardement niets meer over was. Naar schatting zijn zeven- à achtduizend burgers gedood. Bed weer gedeeld, tot vier uur gewerkt en toen maar besloten zondag niet te werken. Het is gelukkig goed gegaan.

ZONDAG 15 OKTOBER 1944

's Morgens een week vakantie aan de baas gevraagd en in die week de bevrijding besteld, echter het feest ging niet door. 's Morgens aan het pakken geslagen. De dubbele kampeerfietstassen volgepropt, een grote koffer en een flinke doos. Het was een flink vrachtje geworden. Om half twee kon het ventje eindelijk opstappen, Dieren uit. Vergeten polshorloge gehaald en om twee uur weer opgestapt. Onderweg nog al eens afgestapt en kwam ongeveer zes uur bij familie aan. Zondagse schoenen aan om langs Marian te gaan, door de vracht maar niet gedaan. Gelukkig maar, want in Stroe was een trein gebombardeerd. Van negen tot drie steeds maar ontploffingen.

DONDERDAG 19 OKTOBER 1944

Fietsenvordering in Putten, huis aan huis werd er nagekeken. De fiets naar de zolder onder de vodden etc. Sim z'n fiets het bos in gebracht. Hem 's avonds wezen ophalen, maar vanwege schieten weer verstopt. Vrijdagmorgen ben ik hem gauw gaan halen.

ZONDAG 22 OKTOBER 1944

De hele dag een schietpartij in het bos. Consigne¹⁴: maandag niet vroeg weg, eerst kijken wat er loos is.

---

¹⁴ Bevel of instructie om op zijn plek te blijven. Zie: digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren <http://www.dbnl.org>.

MAANDAG 23 OKTOBER 1944

Op station Assel stond een militaire trein. Kon gelukkig passeren. Er hing de hele morgen nogal een grondmist. Even verder een heel stel bepak en beladen, kwam er gelukkig met het fietsje door. Tussen twee haakjes: Titia is met juffrouw Knip in Putten geweest. Ik moest vooral niet naar thuis, er waren donderdag negentien gijzelaars opgepikt en alle mannen (ook de evacués) moesten zich vrijdag om twee uur op het gemeentehuis melden voor graafwerk. De familie Van Walbeek is toen meteen weer opgestapt, het doel was Amsterdam. Thuisgekomen bleek dat vader ook aan de graverij was. Moeder is bezig hem in Dieren aan het werk te krijgen. 's Middags werden de oude kazematten opgeblazen, de enkele die er nog stonden. De sluiswachterwoning is weer half verwoest (in 1940 ook) en weer opnieuw gebouwd. Het huis van Admiraal was ook aardig beschadigd. Bij Ligtenbelt op bezoek geweest en vernomen dat er nog meer arbeiders van ons aan het werk zijn gekomen. Volgens Lebbelink en L. werd er nogal gecontroleerd op Ausweisen. Bij Stollenborg geweest, en akkoord gemaakt om carbid te halen uit Vorden. Hij had daar nog wat tegoed.

DINSDAG 24 OKTOBER 1944

Dinsdag om tien uur op stap naar Vorden, voor alle zekerheid maar met de damesfiets. Bij Steenderen kwam ik een juffrouw tegen met een fiets bepak met drie kinderen, die wou met het gevalletje naar het Bronkhorsterveer lopen om haar kerel op te zoeken bij de graverij. Was 's morgens al van Zutphen gekomen. Je moest maar gek durven wezen. In Vorden bij de Empo Wasserman Van de Lepper aangetroffen, die was zo'n beetje toezien voogd. Luchtalarm, om twaalf uur was ik gelukkig geholpen. Nog op tabak uit geweest, maar nul op rekest. Terug van plan weer hetzelfde binnenpad te nemen, doch mij lelijk verfiets. 's Middags de boel naar de boerderij gebracht waar de familie Stoltenborg ingekwartierd was met diverse anderen. Maandagavond kwam een hele colonne boerenkarren etc. met mensen uit Gennep (L). N.b. voor ons huis stond de optocht stil, thee rondgebracht. Om acht uur werd er gebeld, het was al stikdonker en er werd onderdak gevraagd voor een gezin met twee kleine kinderen. Nu, de Walbeeks waren weg, dus kon het fijn. Wij kregen de familie Hermsen, manufacturier. De moeder was in verwachting,

met een kind van anderhalf en een van drie jaar. Ze waren al vier dagen onderweg door Duitsland heen en nu moesten ze naar Ede enz. Zie hier hun relaas. Ze werden door de Duitsers gedwongen weg te trekken. Hij had het meeste goed aan de burgers verdeeld. Nog geen vijf minuten later, een zuster wou nog even terug om iets op te halen, of de moffen zaten al in hun winkel en hadden de grootste ruzie onder elkaar over de verdeling van de buit. Ze lagen in de school er tegenover en hadden gewoon gewacht tot de familie vertrokken was. Bij de grens waren er naar de zin van de Duitsers teveel wagens. Twaalf moesten ze ervan afstaan. In Duitsland vonden ze geen onderdak bij de verschillende boeren, soms geeneens water. 'Nur für Parteileute'. Zo zijn ze dan over Genderingen Nederland weer ingestuurd. Dat Limburgs is anders een smeug taaltje. 's Morgens aan tafel de kleine jongen: 'Kiek zussie zit nog in d'r blote keuntje'. 'Dat magde gij niet zegge', zei het geschrokken moedertje.

WOENSDAG 25 OKTOBER 1944

Om tien uur weer opgestapt richting Putten. Vaders wasmand achterop met twee pannen en de vioolkist, verbandkist en aktentas met muziekboeken over de stang. Was weer puur zo'n vrachtje. In Beekbergen Pia uit bed geklopt (ze was in de wacht), of ze nog een brief had om mee te geven. Lekke band opgelopen en in Ugchelen geplakt. Fijn een beker warme melk bij die mensen op de kop getikt. In Assel wou ik nu eens weer erg snugger zijn en de Apeldoornse weg mislopen, dus maar eens over Kootwijk geprobeerd. Op de kaart leek mij de tweede weg het kortste. In het dorp gevraagd, en dat fietspad was nogal zanderig de eerste was de weg. Heb het er toch maar op gewaagd, anders moest ik een eindje terug. Eigenwies hè? Afijn, de straf kwam dubbel. Halfweg midden in de zandwoestijn afstappen, twee grijsrokken op patrouille. Afstappen, m'n kaart van de Veluwezoom was al direct verkocht. Ja, een Ausweis voor de fiets had ik niet. Nou ja vooruit, of ik goud/zilver bij mij had. Nee ook niet. Toen kreeg een van de schurken mijn ring in de gaten. 'Lass mal sehen'. Daar had ik geen zin in. Nu, toen werd ik een handje geholpen. De ring werd door de heren gekeurd: ja het was goud. Kreeg nu een preek. Ze waren zo goed met ons, ze lieten mij mijn fiets houden. Ze schipperden maar zo'n beetje, lief hè?

DONDERDAG 26 OKTOBER 1944

Zondagnacht waren er Groningers met de trein in Dieren aangekomen. De trein is door het stootblok heen gereden half het huis in. Ze waren vier dagen onderweg geweest. Maandagmorgen kwam er weer een treintje met ongeveer twaalfhonderd man. Er werd luchtalarm geschreeuwd en de jongens vlogen alle kanten op. Van de Woude kwam ik op de stoep tegen. Het grootste gedeelte ging weer aan de wandel naar Groningen toe. Voor vijftien man gekookt. Donderdag 's morgens hoorde ik op de weg schreeuwen 'heraus, herunter'. Nu direct de spulletjes maar opbergen. Gelukkig is het maar bij enkele huizen gebleven.

VRIJDAG 27 OKTOBER 1944

Bericht van Wim gekregen vanaf de Duitse grens, gedateerd 13/10 en couvert afgestempeld 20/10 Winterswijk. Er zaten verschillende briefjes in. Op 17 november een gat gegraven tussen de struiken om de fiets op te bergen, takken uit het bos gehaald voor brandhout. Tabak geplukt en opgehangen, stukje omgewerkt en aardbeiplanten gepoot. Eén kubieke meter brandhout gezaagd en aan blokken geslagen.

WOENSDAG 8 NOVEMBER 1944

Bomen gezaagd voor de nieuwe schuilkelder.

DONDERDAG 9 NOVEMBER 1944

's Nachts werd de spoorweg opgeblazen. Om zeven uur stond Lien al bij de deur. Het was echter zover nog niet en we hebben feitelijk de grap er al mee 'een olifantsdracht', maar dit tussen haakjes. Putten zou afgebrand worden. Het werd een hele heisa. De kisten werden naar het schuurtje gesjouwd met inmaak en kleren, een complete verhuizing. Gelukkig bleef het naar later bleek bij twee hooibergen en één schuur. Bij nasporing werden twee parachutes gevonden en zes ondergedoken militairen.

VRIJDAG 10 NOVEMBER 1944

De boel weer naar binnen gesjouwd. De ingang van de schuilkelder was door de regen half ingestort, de inmaak moest weer uitgegraven worden. 's Middags met Sim de gevonden lichtbom schoongemaakt en uit elkaar gehaald.

ZATERDAG 11 NOVEMBER 1944

Andries om ongeveer acht uur op bezoek gehad om z'n vermeende rechten te laten gelden op het bommetje.

ZONDAG 12 NOVEMBER 1944

Vier mensen opgepikt, twee anderen waren hem inmiddels gesmeerd. Het gerucht ging van alle mannen, zodat er het getrek naar het bos weer begon in de regen.

MAANDAG 13 NOVEMBER 1944

Regen, regen. Intocht van Rotterdammers in Putten, in de Hervormde Kerk ondergebracht. De bevolking zorgde voor brood; spek en kaas werd door de boeren gebracht. In de eierenhal werd warm eten verstrekt. Ze waren vorige week vrijdag in Rotterdam bijeen gedreven, in Rijnaken geladen naar Schoonhoven, via Gouda en per trein verder richting A'dam. Politie, brandweer en postbodes waren er ook bij. Daar er weinig bewaking was, zijn er ongeveer driehonderd tussenuit geholpen. Een stelletje meisjes ging met de wacht kletsen, allemaal een paraplu op, en onderwijl kropen ze bij een luik de kerk uit en bij groepen naar de eierenhal, waar mensen stonden om eten te halen, gingen daar naast de vrouwen staan en werden daar weggebracht etc. Veertig man zijn in de kerk gebleven en er dinsdag uitgekomen. 's Avonds bij het weggaan telkens een hoeraatje voor de Puttense bevolking.

DINSDAG 14 NOVEMBER

Onbekend.

WOENSDAG 15 NOVEMBER 1944

Gerrit was jarig. De hele dag druk geweest met de schuilkelder. Kwestie kruisverband voor beide partijen (Sim en mijn persoontje) naar genoegen opgelost.

DONDERDAG 16 NOVEMBER 1944

Het dak van de schuilkelder verder afgemaakt, plaggen gestoken etc.

VRIJDAG 17 NOVEMBER 1944

Weer op 't aardbeveldje stompen geroid. 's Middags voor schoenmaker gespeeld.

ZATERDAG 18 NOVEMBER 1944

Regen, regen. Knot wol uit de knoop gemaakt. 's Middags aan dagboek gewerkt. Rotterdammers (politie, brandweer) weer retour. 's Avonds zo'n 25 lichtfakkels dus telkens weer even kijken.

ZONDAG 19 NOVEMBER 1944

's Morgens bommetjes richting Nijkerk/Voorthuizen en een paar bij het station in de buurt. Niets geraakt. Naar de kerk met Co, naar Stigterman geweest. Verder een kalme zondag.

MAANDAG 20 NOVEMBER 1944

Ik was al een paar dagen van plan weer naar huis te gaan in Dieren, en de brief van moeder gaf de doorslag. Toen de fiets monteren en aan het plakken. 's Middags de gebruikelijke buitjes.

DINSDAG 21 NOVEMBER 1944

Om zeven uur op, en het fietsje klaarmaken. Rond negen uur op stap met Cootje over Uddelermeer, even bij Stegeman aan geweest. Het was anders een verkeerd weggetje. Ik werd vier keer aangehouden door de SS. Iedere vijfhonderd meter een ander mannetje. Afijn, het ging goed. Ik moest opzeggen wanneer ik was geboren etc. Verder

heb ik geen last gehad. De Loolaan in Apeldoorn was afgezet, dus langs de spoorlijn terwijl de bommenjagertjes ronkten. De familie Koopmans was present, echter bij Ter Hoeve bot gevangen, vader was er net vorige week geweest. 't Was in Apeldoorn anders geen vetpot. Vorige week een half ons suiker per persoon, deze week geen toewijzing van boter. Het was prachtig weer 's middags. Erg lang wachten bij de kapper om m'n polka kwijt te raken, bijna aan de beurt of daar was weer een bombardementje. Direct mijn trommel opgehaald. Gelukkig geen doden, één persoon met een schram aan zijn hoofd. De spoorbaan is niet geraakt, de kegelbaan van Jansen bij de sluis is aan flarden. Verder een colonne die juist op het punt van vertrekken stond, doch geen getroffenen. Het huis van G. Boerman aan het Wilhelminaplein kreeg een voltreffer. De familie kwam ongedeerd uit de kelder, gewoon een wonder. Het huis van Breukink kreeg ook een treffer, een bom ging zo het portaal in en ontplofte in de voorste kelder. Breukink zat in de achterste kelder en liep geen schrammetje op. Twintig minuten later werd nog een dicht gedrukt mangat gevonden bij het station. Bij het uitgraven bleek er een Duitser in te zitten en hij kikkerde warempel nog op. 's Avonds nog bij Ligtenbelt op bezoek.

WOENSDAG 22 NOVEMBER 1944

We hebben anders weer uitbreiding van de familie gekregen met twee dames en één kerel. Jan Wijst (Boschdijk 298 Eindhoven), Dora en Tomie Stegers (Oudekraan Arnhem). De zaak is ondertussen ook uitgebreid. Zo'n 72 man van de organisatie Todt was er aan het werk. De wagen van Tinus hebben ze ook gevonden. 't Kon ook niet anders, met zoveel mannetjes op de werf. Jan Hupkes junior slaapt op de zaak. In de nieuwe fabriek worden nu houten hamers en bunkers gemaakt. De dochter van mijnheer Everst is overleden, morgen is de begrafenis. Het water is erg hoog. De oude brug is al helemaal weggebroken, terwijl de nieuwe brug met ijzeren balken verzaard moest worden. Als het water nog een meter stijgt, wordt het zaakje weggespoeld.

DONDERDAG 23 NOVEMBER 1944

De zaak had van één tot drie vrij voor de begrafenis van Atie, die om twee uur zou zijn. Het is echter wat later geworden. Nu, Otto speelde

op dat de machines niet draaiden, er gingen er aan de fronten zo veel dood en daardoor werd het vier uur. Tjonge, wat ging die kerel tekeer. We kwamen allemaal weer aan de schop. We moesten goed begrijpen dat het totaal oorlog was.

VRIJDAG 24 NOVEMBER 1944

Iedere morgen om vier uur krijgen we een paar salvo's te horen en tegen de schemering dito.

ZATERDAG 25 NOVEMBER 1944

Het veer is stopgezet, die kan niet meer varen. Het water stijgt nog steeds. Honderden mensen stonden vanmorgen te kijken bij de brug. Moest je door het water om over de brug te komen. Nog maar dertig centimeter en de brug staat er onder. Een honderd man kregen we er vandaag bij, ze konden helpen met het schip lossen dat de O.T. in beslag genomen had. Het is toch nog niet leeg gekomen vandaag. De voerlui moesten 's middags bieten en kool rijden, anders verdrong het zaakje. Verschillende mensen aan hout geholpen om de ramen dicht te spijkeren. Een kwam er opspelen waarom er nog niet voor was gezorgd dat zijn ramen dichtgespijkerd waren. Het was een van de huurders van mijnheer Evert. Trouwens mijnheer Evert heeft nog een mooie huurder, die heeft een halve zolder, een bedstee en een WC verstookt. Een brave heer niet!? Vanavond weer niets dan geestigheden. 'De vader van die freule en zijn vader hebben uit dezelfde boom een paar klompen gehaald', 'een ons thee in de Zuiderzee dan heb je nog een sterk bakje'. Om acht uur weer bezoek, een Utrechtenaar.

ZONDAG 26 NOVEMBER 1944

Vandaag weer een hele invasie arbeiders op de werf gekregen die het veer niet over konden, zeker meer dan tweehonderd man. De hele familie stookte naar alle hoeken en gaten heen. Maar bij de pot en de sigaretten waren ze weer present, zodat Schuhart zich de ogen uitkeek, zoveel waren er. Verder de hele dag met Jan geschaakt. Om vier uur nog een zak brandhout meegenomen (en dat nog wel op zondag). Voel je je niet een beetje bezwaard? Het knulletje is aardig aan het afzakken.

MAANDAG 27 NOVEMBER 1944

Titia¹⁵ is vanmorgen naar Ede vertrokken. Het water wast nog steeds, alle verkeer over Doesburg is stopgezet. 's Middags bij Ligtenbelt op bezoek geweest, nog steeds ziek. Een kleine radio gevonden, de lampen waren eruit en de kast was aan stukken. Veel winst was het dus niet. Om half acht 's avonds kwam er nog één aanwaaien, kletsnat en uit Putten nog wel. Hij moest naar Babberich, was naar zijn meisje geweest. Zoon van een boer: Verhoeven.

DINSDAG 28 NOVEMBER 1944

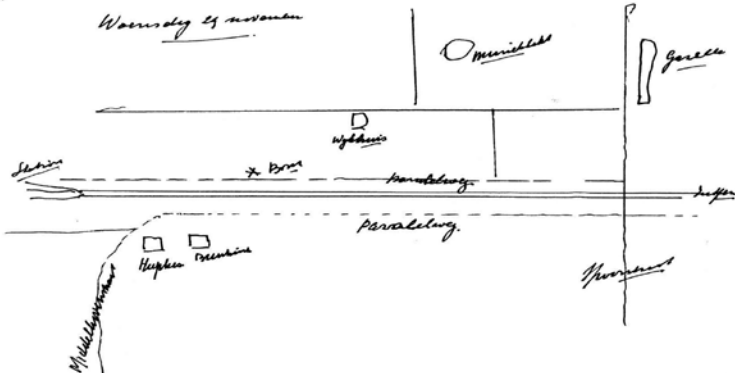
De mannen moesten gaten graven voor munitie en benzinevaten aan de Lange Juffer. Bij de oude notaris op bezoek geweest, die wil z'n meubels verkopen. Tjonge wat een fijne afspraak was dat. Veel te deftig voor zo'n eenvoudig pennenlikkertje als mijn persoontje. Durfde haast geen bod te doen. Gezellig tot half vier met de luitjes gebabbeld en nog echte thee gedronken. Titia is weer thuis gekomen na veel avonturen. Haar school is gebombardeerd. Bij Ede werden fietsen gevorderd, dus de fiets verstoppt. 's Middags weer op stap, maar door één en ander laat bij Marian aangekomen. Kon daar niet slapen, de fiets daar gelaten en terug naar Otterlo. In Otterlo in de school geslapen. 's Morgens om half zes op pad met twee heren. Bij de ingang van het park was het halt, een mitrailleur was daar opgesteld en alles werd tegengehouden. Otterlo was geheel afgezet en alles moest naar de kerk en school, ook de vrouwen en kinderen. Alle fietsen werden uit de huizen gehaald en de mannen eruit gepikt, Titia heeft tot tien uur vast gezeten. Een zwartjasje moest hen naar de school brengen, maar was te bang. Hij durfde niet alleen, toen maar met z'n tweeën. Wat een bof dat de fiets bij Marian stond. Maandag hoopt ze er op thuis te komen. Titia van Otterlo getrippeld. Alle fietsen hebben ze gepikt van evacués en van mannen die vrijstelling hadden etc. De mannen zelf waren er natuurlijk ook bij. Vader met een handkar op stap, bij Ellecom aangereden door een SS-wagen. Gelukkig viel het nogal mee, de voet flink verstuikt en nu zit hij met z'n been op een stoel.

---

¹⁵ Zie bijlage 3.

WOENSDAG 29 NOVEMBER 1944

's Middags bombardement door jagers even achter Spankeren, steeds maar boven de houthandel cirkelen en duiken. Nou, dat was wel even uitkijken. De spoorlijn was het doel, maar is niet geraakt. 's Nachts was bij heldere maan een hele poos een jager aan het cirkelen en om tien minuten voor één een harde slag, maar het was weer mis-poes. Geweldig veel glasschade.

De dag tevoren zijn bij Hupkes de pannen eraf geslagen, nu waren ze er weer allemaal af. Maar weer opnieuw beginnen!

DONDERDAG 30 NOVEMBER 1944

Overdag de laatste dagen steeds fietsen vorderen. 's Middags dan maar naar huis lopen. 's Avonds kwam oom Hedzer uit Haarlem opdagen, de brief voor Wim meegegeven. Hij was voor werk in Duitsland gevorderd. In Haarlem waren twee V1-bommen neergekomen.

VRIJDAG 1 DECEMBER 1944

Een kalme dag. 's Middags bezoek van een paar Duitsers. Er zal waarschijnlijk langer gewerkt moeten worden, van 's morgens zes tot 's avonds acht. Wij krijgen dan ook licht en misschien stroom voor de andere fabriek (toekomstdromen). De bruggen bij Doesburg moeten versterkt worden, de lange en de korte brug. De dekken zijn ook zo slecht dat je er bijna doorheen valt. Het water slaat tegen het veerkeetje, je kunt niet meer onderlangs. Het staat bijna in de

tuin van dat witte huis aan het veer en in de tuin van Onderwater. Tussen haakjes: wij hebben ook weer een waterleiding sinds een dag of veertien. 's Avonds bericht gekregen dat alle agenten onder de veertig jaar naar elders afgevoerd zullen worden. Ze moeten zich morgen in Velp melden. Moeder is naar de Steeg geweest en heeft een mud aardappels opgescharreld, maar ze moest tot halfweg tot de knieën door het water en twee uur lopen. Kranig ouwetje hè?

ZATERDAG 2 DECEMBER 1944

Het gehele bedrijf wordt O.T. vanaf aanstaande zondag. Dus alle man 's morgens om acht uur op appèl. Verschillende mensen waren aan het zeuren gebleven over brood, boter etc. Zodat het het O.T.-manneke Schuhart begon te vervelen en nu moest het maar. Hupkes heeft het zo lang mogelijk tegengehouden, maar ja hij moest dan nu toch het hoofd in de schoot leggen. 's Avonds tegen half tien weer een flinke knal, later vernomen dat de bom tegenover Onderwater in het bos terecht is gekomen, doel?? De dokter kwam nog aanzeilen voor de voet van vader, gelukkig alleen maar gekneusd. Hij vertelde dat er ook een artillerietrein tegelijk met de knal het station in stoomde. Later nog meer knallen, maar ook treinen. Had je me maar!

ZONDAG 3 DECEMBER 1944

Een vrije dag dus uitslapen, maar het kopje thee op bed moest ik missen (arme stakker). Om tien uur naar de kerk in het gebouw erachter, was lekker verwarmd dus dat ging. Bij het uitgaan komt moeder aandraven. Controle in de Kruisstraat van mannen, waarom ze niet aan het werk waren. Ik was toch van plan kennissen van een kop koffie te beroven, dus dat kwam goed uit. Een kwartiertje later kwam Titia nog eens aanwaaien. De lui hadden gewoon de mensen uit de kerken opgewacht. 's Middags nog bij Ligtenbelt op bezoek geweest. Het eczeem aan de handen was weer erger geworden, daar heeft hij al twee maanden last van. Zijn vrouwtje is ook ziek: angina. Hij moet er anders dit jaar wel van lusten.

MAANDAG 4 DECEMBER 1944

Gisteren is Lebbink toch maar om acht uur naar het kantoor geweest. Nu, de luitjes vlogen hem aan en geen mens had het natuurlijk

gewild! Hupkes kreeg van alles de schuld. De enige opheldering konden ze wel begrijpen, dat wij al het mogelijke voor hen gedaan hadden. Jagers die een beetje heen en weer cirkelen. 's Middags liet er een van grote hoogte een bom vallen, die kwam bij de eerste laan veertig meter van de spoorlijn terecht. Had ook geen minuut later moeten vallen, anders was hij midden tussen de groep gravers gevallen die er aankwamen.

DINSDAG 5 DECEMBER 1944

Geen Sint Nicolaas van 't jaar, Sinterklaas is te oud geworden. Z'n schimmel is gevorderd en zwarte piet is gaan graven. Het kantoor hebben wij er buiten willen houden, maar ik zie aankomen dat wij ook O.T. worden. Galland (partijman) kwam tenminste binnen opspelen en wij moesten ook op de lijst. De persoonsbewijzen van de arbeiders zijn ingenomen, die worden dan morgen ingeleverd. Vanmorgen een paar keer luchtalarm voor verschillende jagertjes. Ook kwam er een hele troep bommenwerptjes aanzetten, maar door de bewolking niets gezien. Een kwartiertje later was het weer helder en daar kwamen twee ploegen bromtollen uit Duitsland aanzetten. Ze draaiden boven Dieren en gingen richting Nijmegen weer weg. Een machtig gezicht. 's Middags nog twee Duitse jagertjes over de daken heen wippend richting Deelen (Dakhazen). Gisteravond om zes uur is bij het overzetten over de IJssel bij Doesburg een ongeluk gebeurd. Langs een kabel lieten ze een bootje over de IJssel gieren of trekken, die is met tien personen omgeslagen. Er was nogal een sterke stroom en veel wind, zeven mensen zijn verdronken. Een der nachtwachten is ziek en het baantje daarvan overgenomen temeer het Sint Nicolaasavond was en wij er thuis niets aan doen. Om vijf uur begon het wachtje tot acht uur en dan kwam m'n lotgenoot R. Otten. Samen wat geschaakt tot ongeveer twaalf uur. Zo nu en dan eens een rondje gemaakt. Het was helder weer. Verder om 't uur een dutje op het bed van Jan Hupkes dat in het privékantoor was opgesteld. Niets gezien. Om vijf uur was m'n wacht ten einde, naar huis getippeld. Er kwam nog een legertrein door naar Arnhem. En dan naar bed.

WOENSDAG 6 DECEMBER 1944

Tot twaalf uur op m'n bedje gelegen, 'n luie vent!! Wat bij huis geklungeld en om een uur of vier naar het kantoor of er nieuws

was. Ik kon 's avonds nog een wachtje pikken van acht tot acht. Vriendschap gesloten met de spruit van Otten. Regen de hele nacht en donker, lekker in een paar grote gaten gestapt van de moderne verkeerswegen bij Hupkes. Jan bleef op kantoor slapen, dus wij naar het schaftlokaal. Het tochtte van alle kanten. De uurtjes pitten moesten in de ligstoel gebeuren, resultaat een koude rug. Of op een bank van regels, erg gezond. Ik was blij dat het erop zat.

DONDERDAG 7 DECEMBER 1944

Tot twee uur gemaft. Bij Ligtenbelt op bezoek, hij is nog niet te pas. Opgeblazen door waterzucht, hij zit te hijgen als een locomotief. Maar niet naar kantoor gegaan, had niks geen zin in een wachtje. Evacués met boerenwagens naar Zutphen gebracht, brede weg en zo steeds doorgeven.

VRIJDAG 8 DECEMBER 1944

Naar kantoor, niet veel uitgespookt? Nog naar de baas tussen de middag hoe het met het loon nu moet. Hij zou daar nog wel even aankomen. Otten beloofd zondagnacht voor hem te lopen.

ZATERDAG 9 DECEMBER 1944¹⁶

Jan heeft een Hollandse herder aangeschaft voor de nachtwaak. Even later Schuhart op kantoor met opwekkende mededeling dat de SS de eerste veertien dagen razzia's zouden houden voor mannen van zestien tot veertig jaar. Om tien uur zou het aan alle kerels meegedeeld worden. De lonen niet klaar gemaakt. Mijnheer Hupkes zou voor de achterblijvende vrouwen zorgen wat geldkwestie betreft. Dat werd even door mij naar voren gebracht, daar hij de sleutels wou hebben, zodat het loon bleef zitten. Nu wou de O.T. hier ook arbeiders houden en raadde de mensen aan zo lang naar Doesburg te gaan, na afloop konden ze dan weer hier werken. Anders zou de SS alles naar Tsjecho-Slowakije brengen om daar te werken. Alles in rep en roer. Om twee uur 's middags vertrok bijna heel Dieren naar Doesburg, een ware uittocht. De O.T. was bij de brug behulpzaam met wagens door het water naar de brug. Er waren er echter ook die het koffertje veiligheids-

---

¹⁶ Zie bijlage 4.

halve maar naar elders brachten. Het verhaaltje lijkt mij veel te mooi. Vrijdagavond nog iemand uit Zeist gehad die naar familie in Zelhem wou voor levensmiddelen. Had in Zutphen niet over de brug gekund, alleen boven de veertig jaren. Zou op de terugweg nog langskomen. Op 11/12 nog niet langs geweest.

ZONDAG 10 DECEMBER 1944

's Morgens nog een getrek van belang, allemaal hun koffertje gepakt en op stap. Zaterdag is Henk Hupkes uit Apeldoorn ook nog over komen waaien. Hij had niets gemerkt, heeft Jan meegenomen naar een boer bij Apeldoorn. 't Is te hopen dat hij een goed plekje krijgt, het was een goede jongen. In Apeldoorn waren er weer razzia's geweest. M'n zaakjes gepakt, maar ja, nog steeds in de rik-zak wat te doen. Een beetje jagertjesmuziek! Nog even op de week teruggrijpen. Vrijdag stopt een paard en wagen bij de werf, neemt hout mee voor de O.T. en de mof laadt er meteen een fiets van één van de arbeiders op. Hij reclameren, ja ze hadden hem een autoband eraf gehaald, nu nam hij de fiets.

Zaterdagmorgen komt de baas eraan fietsen met een fietsrad voor een vluchtkarretje. Op de overweg rolt z'n lampenkop eraf. Hij rijdt de bult nog af zet het rad tegen het hekje en zoekt de lamp op. Draait zich om en wil het rad weer meenemen, maar foetsie, nergens meer te bekennen. In nauwelijks één minuut tijd verdwenen. Hij was er overstuur van.

Zondagmiddag nog bezoek gehad van Ir. Hert, oud-ingenieur van waterstaat. Hij was hier aan 't graven en moest bij de familie waar hij nu was weg, dus onderdak bij familie Brandsma. Maandag spreidt hij hier zijn beddeken. 's Avonds nog weer aanloop, een zekere Broekman (Koningstraat Arnhem, manufacturier). Ook op weg naar Doesburg. Hij hoopte afgekeurd te worden, had één oog. Om kwart voor negen een gebulder van belang en de lucht rood, brandlucht. Even later ging een grote spiegelruit van Albert Lentink eraan. Lentink was er naartoe geweest. Koetshuis van Hof te Dieren was in vlammen opgegaan met munitie etc. 't Was een echt knappertjesfeest. Door de stommititeit van een soldaat met een benzinelamp tot tien uur geregeld geknetter, later zo nu en dan een slag. Ik had 's morgens m'n koffer gepakt voor Putten, later weer overgepakt in de orgelbank met diversen maar het werd te mooi weer. Titia uit de kerk met zus Kip gesproken. Lebbink nog in Dieren, ga dan ook niet. 's Avonds het zaakje in het donker uitgepakt op zoek naar EHBO-band.

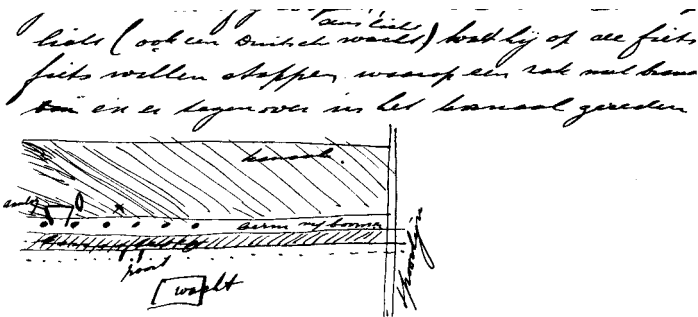

MAANDAG 11 DECEMBER 1944

Maar niet naar het kantoor gegaan. Van mijnheer Hert gisteren gehoord dat bij mijnheer Hupkes was ingebroken. Zaterdagavond zijn door Duitsers schilderijen uit de lijst genomen, de wek is meegenomen, alle boeken over de vloer. Afijn, een hele bende. Vandaag een manteldrama. Moeder kwam huilend thuis. Een mantel zou door lerares Reina gemaakt worden. Dat kostte f14,50, maar het was een zak met mouwen als worstjes. 's Avonds nog naar Booy geweest, eens horen hoe het ermee stond.

DINSDAG 12 DECEMBER 1944

Vanavond op stap naar Booy. Bij de zaak Booy aangetroffen met de nachtwacht, hij wou naar Groeneboom lopen. Er was hulp geroepen, snel gesjouwd en toen bleek dat er een in het water was gefietst en verdronken. Hueting bij Ellecom, om zeven uur was zijn wacht bij Groeneboom afgelopen. Hij kwam direct uit het scherpe licht (ook een Duitse wacht, dus licht), had op de fiets willen stappen met daarop een zak met brandhout en is er tegenover in het kanaal gereden.

De Duitser zat met het licht te knippen en wou het haast niet aanhouden. Hij is toch dood etc., gejammer (bang voor de Tommies, bommenwerpers bromden). In de boot gesprongen eerst met een lat gevoeld, om een haak geschreeuwd. Booy terug naar de zaak om een haak, ten slotte kwam er ook een haak van Groeneboom. De boot wat verlegd en ik had beet. Plotseling kwam hij naar boven, naar de wal gesjouwd. Tjonge, wat was dat zwaar met al die dikke kleren, om hem boven te krijgen met vier man. Naar binnen, jas uit, nog een

kwartier druk geweest met hem. De dokter kwam en hij was dood. De pessimisten hebben gelijk gekregen. Ik kon de eerste drie uur niet in slaap komen, steeds heb je die man weer voor je.

WOENSDAG 13 DECEMBER 1944

Ik kon nu niets meer schelen, ben naar de zaak gereden en maar gewoon aan 't werk gegaan. Tegen half tien kwam Lebbink ook aanzetten. Hij was door Schuhart gewaarschuwd dat het wel weer kon. Toch van hem gewonnen, ik was er eerder. Lonen klaargemaakt. Lending 25 jaar bij de zaak en z'n huiske is versierd. Jammer dat het oorlog is, anders hadden we er wat meer van kunnen maken. Dora en Tonia hebben aanzeggingen gekregen verder te evacueren, ook de familie Knip. Dat gaf een hele consternatie, ik ga niet etc. Prachtig weer echter. Geen Tommies, wel twee laagvliegende Duitse jagertjes.

DONDERDAG 14 DECEMBER 1944

Op kantoor gehaspel van werkluï. Iedere O.T.-man moet weer verschijnen en z'n nummer etc. bekend maken, want de hele soep is in de war. Alle jongens van ons komen ook weer terug. Maar dan moesten ze 's avonds over de IJssel, krijgen dan een speciale Ausweis.

VRIJDAG 15 DECEMBER 1944

Vanmorgen nog gesjouwd. Allemaal willen ze weer een papiertje erbij hebben. Tenslotte mag je wel een aktetas om je hals binden, zo'n pak wordt het met elkaar. Vanavond is oom Hedzer weer aangeland. Hij heeft het daar wel een beetje benauwd gehad. Voelde er niet veel voor, voor nog een tochtje.

ZATERDAG 16 DECEMBER 1944

Titia is vanmorgen om half zeven met oom vertrokken naar haar Jaapje in Amsterdam. Met pakjes en goede gaven van half Dieren voor Mokum. 's Avond kregen we een jongen van veertien jaar op bezoek uit Utrecht, op weg naar z'n Pipa te Doetinchem op een fiets zonder banden. Bed van Titia was toch leeg, dus dat kon fijn. Nog geen half uur later twee meisjes op de tandem uit Hilversum. Resultaat: ik kreeg Laurens bij me in bed en het zaakje was weer

oké (familie Meerdink, Groene Gerritsweg 4, Hilversum). Vanmorgen vroeg veel geschiet en gebulder. Wat later, naar vermoeden, een V1 snorkend over Dieren naar Nijmegen/Betuwe. Vooreerst het geluid gehoord.

ZONDAG 17 DECEMBER 1944

Vanmorgen weer een concert en de hele dag zo nu en dan zo'n knorrend gevalletje boven je hoofd. Afijn, 't went aleer. Vanavond weer twee meisjes opgeduikeld door de evacuatiendienst. Of ze kunnen ruiken dat er een bed koud staat te worden. Waren naar hun verloofdes in Didam geweest en moesten nu weer naar huis teruglopen. Op klepperhoutje naar Utrecht en dan bepakt met diversen, zodanig dat de kolenboer er werk mee zou hebben. Je kan wel merken dat het in de stad aardig begint te knijpen.

MAANDAG 18 DECEMBER 1944

Zondag nadat ik naar bed was gegaan, is mijnheer Hert nog met Tonia en Dora aan het kibbelen geweest. Afijn, vandaag zijn ze gelukkig vertrokken, dat geeft heel wat ruimte. Twee ontevreden gezichten weg is een hele opluchting. Vanmorgen werden er mannen opgepakt om munitie te laden. Ik had een beetje diarree en bleef maar in bed voor de zekerheid. Er is een V1 in de veertig bunder, een bosperceel, terechtgekomen. De Lange Juffer op, zo het bos in. Een zekere Kip uit Nieuw Dieren, een jongen van 22 jaar ging eraan peuteren terwijl hij nog aan het snorken was. Resultaat: het hele geval de lucht in, de jongen natuurlijk aan flarden.

DINSDAG 19 DECEMBER 1944

Moeder en Mies Knip zijn op stap naar Zelhem voor de wekelijkse broodveldtocht. Nu, het is aardig stil geworden in huis. Je kunt je gat nu tenminste behoorlijk roeren. Om elf uur kwamen er vlak achter elkaar twee V1's aansnorren. De tweede kwam recht over de zagerij, nog geen 150 meter hoog. Ze worden bij twee tegelijk afgeschoten, ongeveer in de buurt van Voorst. Maar onderweg mislukken ze nogal eens. In de gemeente Brummen waren er in een paar dagen zestien neergekomen. Eén in Voorstonden ontplofte niet en burgers lopen er uit nieuwsgierigheid heen. Militairen kwamen er al aanlopen, ze

schoten in de lucht. Een oude man die doof was liep niet weg en werd doodgeschoten. In Eerbeek is er ook een neergekomen. Niet ontploft, gevuld met oud roest, spijkers, kettingen etc. en een klok die was afgesteld op 43 kilometer. Bezoek van partijlid Wolff, van nu af ook bij O.T. Krijgen dus ook verzorging, f 5,- per dag, een rijk leven. Alles blijft anders hetzelfde (zoveel mogelijk je eigen zin doen).

WOENSDAG 20 DECEMBER 1944

De V1's worden minder. De Duitsers hebben schik, het schijnt dat het voor hen goed gaat. Vanmiddag een brief van Co ontvangen van 17/12, dus gaat het nog aardig vlug. Alleen van deze kant uit loopt het niet zo vlot. De Standaard krijgen we nog tamelijk geregeld. Je weet zeker wel dat Colijn in Duitsland overleden is. In Den Haag hebben ze nog een grote herdenkingsdienst gehouden. Moeder en juffrouw Mies zijn weer thuis, ze hebben pech met de fiets gehad. Moeder is met de bakfiets, paardenwagen en lopend thuisgekomen. Even later kregen we nog twee dames uit Utrecht te slapen op weg naar hun mannen uit Hoog-Keppel. Hier worden alle evacués afgevoerd naar Friesland. Met paard en wagen naar Zutphen, dan met de tram naar Deventer en verder per vrachttrein naar Leeuwarden. Vrijdag moeten er weer zo'n tweehonderd uit Dieren weg. Een brief van Jan gehad, hij heeft in Eerbeek werk gekregen. Die Henk uit Apeldoorn heeft hem aardig laten zitten, maar nu is het toch weer aardig voor elkaar.

DONDERDAG 21 DECEMBER 1944

's Avonds zijn er nog twee evacués aangekomen uit Velp met een konvooi dat morgen weggaat. Met meneer Van de Haas geschaakt en gedamd etc., evacuatieleider die hier ook zijn tenten heeft opgeslagen. Om acht uur kwam de andere leider. Het transport gaat niet door daar Deventer's middags was gebombardeerd. De binnenstad is getroffen, veel ravage, ongeveer veertig doden en veel gewonden. Mensen uit Rheden en Velp moesten terug.

VRIJDAG 22 DECEMBER 1944

Vannacht weer verschillende V1's over Dieren. Om half negen zijn twee V1's richting Laag-Soeren neergestort. Vanmiddag paardenvlees op de kop getikt van een oud sleperspaard van vrachtrijder Harmsen.

We zullen er wel aantrekken moeten. Afijn, het kostte maar één gulden per pond. Moeder heeft nog een gans gekocht, een Kerstcadeautje voor mij voor Putten. De twee oudjes hebben we nog, ze hebben weinig zin om weer naar Velp terug te gaan.

ZATERDAG 23 DECEMBER 1944

's Morgens moest mijnheer Hert weer terug en zich afmelden in Doesburg. Daar kreeg hij tot en met zaterdag betaald etc., en weer terug naar Dieren. Hij moest z'n zaakjes pakken en weer op appèl bij Hotel de Kroon. Door zo'n zwartjas werd hij opgehaald. En al de mannen uit Apeldoorn, Amersfoort en Utrecht moesten naar Arnhem.

ZONDAG 24 DECEMBER 1944

Tot één uur gewerkt, toen kwam de kerstuitdeling. Alles was present, 182 man; door de burgers uit de Achterhoek waren pakketjes gemaakt, een Kerstverrassing: vijf sigaretten, een half ons speculaas en een stuk extra worst. M'n keel rauw geschreeuwd. Aardige pakketjes waren er gemaakt, mijn pakketje: een half ons shag, vloeitjes, vijf scheermesjes, een stuk scheerzeep, drie boterhammen met worsten en spekpannenkoeken. Om twee uur waren we klaar, toen naar huis voor de feestdis; mammaatje was jarig. Daar maandag Eerste Kerstdag vrij was gegeven, m'n bulletjes gepakt en naar Putten. De orgelbank met diversen achterop. Bij Assel knapt een poot van mijn bagagedrager, resteerde mij de hele weg het bankje vast te houden. De route bij Ugchelen door het bos evenwijdig aan de spoorlijn Apeldoorn-Amersfoort en dan bij Assel het spoor weer over leek mij niet zo'n goed idee gezien de beschietingen etc. Laat ik eens wat meer afstand nemen van die spoorlijn, rechtdoor gaan en ongeveer bij Kootwijk over de lijn. Zo gedacht zo gedaan. Van de regen in de drup, het pad was door zandverstuivingen niet te fietsen, dus schuiven maar. Om een hoek kwamen er twee soldaten ook met een fiets aanschuiven. 'Halt!!' Wat nu? Daar sta je dan midden in de zandwoestijn. 'Schönes Fahrrad!! Was tun Sie hier?' u.s.w. Ik ga naar mijn schatje in Putten. 'Hm, Hm, Ah, haben Sie Gold und Silber?' Op mijn beste Duits: 'Wie kommen Sie dazu?!' 'Und das? 'Mijn verlovingsring werd mij van de vinger gehaald en goed bekeken. De één tegen de ander: 'Een zeer goede'. De ring was namelijk nog

niet van letters voorzien (inscriptie). Foetsie was ie. 'Seien Sie froh und Bedankt'. Maar gauw naar Putten en de fiets opbergen. Leuke lui, vind je ook niet? Om kwart voor zeven in Putten. Een Oom en Tante van Co uit R'dam met een neef waren er ook. Co d'r oompje had z'n zoontje los weten te kloppen uit Duitsland. Bij Linge en Dalheim werkte hij aan de Ems Linie. Kort relaas: vrijdag 's avonds in de Rijnaak, bij Schoonhoven aan de grond. Engelse jagers kwamen over en begonnen te schieten, paniek, verschillende met gebroken benen etc. Een stel was verstandig boven te blijven en met zakdoeken te zwaaien. Via Amsterdam naar Kampen. In Amsterdam had een stel proberen te vluchten o.a. een zoon van dominee Maertz, hij werd gepakt. Voor straf de hele nacht in z'n nakie op het dek van het schip met de mededeling dat hij werd doodgeschoten. 's Morgens voor het peloton moest hij de armen in de hoogte steken, dan konden ze hem beter raken. Toen zei de Feldweibel: 'Ach, hij is nog zo jong. Laat hem maar leven'. Ligt hij nu geheel stijf, moest gevoerd worden etc. Ze moesten daar werken aan de Ems. De eerste weken waren de slechtste, nu ging het beter. Echter nooit een verschoning, dat valt niet mee. Naast hun kamp was een kamp voor 1.500 Russen, er lag al een kerkhof bij met 6.500 Russen. Afijn, hij is afgekeurd. Co had de zaakjes ook gepakt, was van plan naar Dieren te gaan.

MAANDAG 25 DECEMBER 1944

's Morgens naar de kerk, 's middags aan de gans.

DINSDAG 26 DECEMBER 1944

Met Cootje op stap naar Dieren. 's Middags een grote tafel, de notaris was er ook. Hof te Dieren afgebrand.

WOENSDAG 27 DECEMBER 1944

Het vriest lekker en met Co aan het schaatsen geweest.

VRIJDAG 29 DECEMBER 1944

Schaatsen vorderen: die van 't ijs 's avonds terugkwamen, werden door de politie opgewacht en moesten de schaatsen afstaan.

ZATERDAG 30 DECEMBER 1944

Bij de huizen langs geweest, ook bij ons. Nou, die dingen kennen wij niet natuurlijk. 's Morgens is Co weer naar Putten vertrokken.

ZONDAG 31 DECEMBER 1944

Ligtenbelt is overleden. Gelukkig is het stoffelijk overschot uit Utrecht in Dieren aangekomen. Woensdag wordt hij begraven.

MAANDAG 1 JANUARI 1945

Titia is uit Amsterdam weer gekomen, ze is nog naar Andijk geweest. Vanavond weer twee doortrekkers, twee vrouwen.

DINSDAG 2 JANUARI 1945

Vanavond weer twee meisjes op de doortrek. Levie van de Magneet hebben ze één dezer dagen gepakt en wat later z'n vrouw en zoon.

MAANDAG 8 JANUARI 1945

Geregeld 's avonds aanlopers, zodat ons hokje vol zit. Je kunt je gat haast niet roeren, laat staan een brief schrijven aan je grietje. Nu vanavond kregen we weer een ander wonderdier, namelijk Wilhelmus van Beersum. Donker uiterlijk, niet al te vlug van begrip en praten. Een kale kop met op de kruin een litteken, hij kon zo uit de bajes gestapt zijn. Juffrouw Mies trok der rokjes tenminste al bij elkaar en zat met draaiogen te kijken. 's Nachts tegen twaalf uur worden we wakker door een diep Amsterdamse 'Hallo, waar is de waterplaats?' Geloof me maar, vrijwel de hele familie is zich een hoedje geschrokken. Afijn, vader heeft hem op het potje geholpen en de zaak was weer oké.

WOENSDAG 10 JANUARI 1945

Twee dames op bezoek 's avonds, waarvan er één bij de arbeidsdienst hier in Dieren bleek te zijn geweest.

DONDERDAG 11 JANUARI 1945

Vannacht is één der veulens gestolen en geslacht. De kop, poten en stukken vel lagen er nog. Dat heeft zevenhonderd gulden gekost. In de omtrek was nog meer gestolen, bij een boer een half varken van de leer¹⁷. En bij anderen hebben ze het geprobeerd, maar werden gestoord en toen begonnen ze te schieten. 's Middags uitbetaling van O.T-geld. Van kwart voor drie tot vijf uur in de kou gestaan bij de Politiepost. Vanavond drie dames op bezoek: mevrouw Tersteeg, A. Boer en J. M. Grasso. Mevrouw Tersteeg is een aardig type, haar neef is dan ook bij het Centraal Theater te Amsterdam. 'Mag ik mijn bril even opzetten om hem goed te bekijken (de foto van Gerrit). Wat een knappe en flinke jongen'. De wildste geruchten doen de laatste tijd de ronde: Japan gecapituleerd, de Engelsen zijn al in Utrecht etc. Toch wordt er nog steeds geloof geschonken aan die fantasieverhalen, waar ze vandaan komen mag Joost weten. Juffrouw Mies heeft vandaag geprobeerd met nog een andere dame in Arnhem te komen, maar is er niet in geslaagd. Tot bij de Geitenkamp en de Paasberg, maar ze werd door de politie opgepikt. Piano's, mooie houten tafels, blanke haarden staan zo maar buiten in de sneeuw. Juffrouw Tersteeg begon over de knolletjes te praten, je weet wel die kleine knolletjes. Ze worden ook wel aan het vee gegeven. 'O ja', zei mijn persoontje, 'je kunt er geloof ik goed van boeren'. 'O, wat onesthetisch'. Allen grote pret.

VRIJDAG 12 JANUARI 1945

Vrijdag weer drie dames te slapen. Tegen de evacuatiecommissie gesputterd dat we zaterdag en zondag nu eens vrij willen hebben.

ZATERDAG 13 JANUARI 1945

Zaterdagavond komt de dochter van de baas met twee knolletjes aanzetten, die had ze op straat opgepikt. De twee waren elkaar ook vreemd. Wat doe je dan? Vooruit maar weer, ze bleven zondag ook over. 's Avonds worden we toch nog gebeld voor drie meisjes, dat kon niet.

---

17 Ladder (op de ladder geslacht).

ZONDAG 14 JANUARI 1945

Eerst 's morgens naar kantoor geweest om me te melden, anders heb je kans dat de zwartrokken je thuis op komen halen. Toen naar huis, even scheren en naar de kerk in mijn rijbroekje. Dominee v.d. Berg over Hebr. 11: door het geloof zijn de mensen van Jericho gevallen als zij tot zeven maal toe omringd waren geweest. 's Middags was Wytze naar beneden en heb ik de kans waargenomen om mij eens af te schrobben. Het was nodig hoor. Gelukkig heb ik nog inkt, anders had het waswater ook nog kunnen dienen. 's Avonds kwamen ze nog aan de deur met twee zwartjassen om te slapen. Moeder schok een beetje, want die konden we juist niet gebruiken. Afijn, we hebben er een buurvrouw gelukkig mee gemaakt.

MAANDAG 15 JANUARI 1945

's Morgens eerst de jongens foetsie over het water. Vannacht is een V1 in Laag-Soeren terechtgekomen bij hotel Horsting, hij is een eind door de bomen geschoten. Een schuurtje in elkaar, een paard dood maar niet ontploft. 's Middags kwam er weer een aanzetten en die sloeg plotseling af, is bij Brummen terechtgekomen. De boerderij van boer Reusink is getroffen maar niet ontploft. Agent Bauw, een beste kerel, ik ken hem persoonlijk (hij is ook nog even op onze schaakclub geweest), is vannacht in de hoofdstraat van Rheden doodgeschoten. Naar verluidt was hij een varkensdiefstal op het spoor van Hollanders met behulp van Duitsers. Vier schoten werden er gehoord. Later werd zijn lijk gevonden, ontdaan van waardevolle dingen zoals schoenen, koppel etc. Het grootste feit zou ik nog haast vergeten: vanmorgen werd de zagerij weer van elektrisch licht voorzien. Twee slapers weer.

DINSDAG 16 JANUARI 1945

Vandaag weer helder weer. Zo nu en dan eens activiteit van een V1-jager. Achter het badhuis in Laag-Soeren waren arbeiders takkenbossen aan het laden en werden door een jagertje beschoten. Eén dode, iemand uit Doesburg, en verschillende zwaargewonden. Gelukkig geen mensen van ons erbij, want vijftig man werkt nu in het bos ook in die buurt. Later nog bezoek van Oberforstmeister Heeze. 's Avonds op het kanaal een baantje gemaakt met Lebbink en de dochter van de baas.

VRIJDAG 19 JANUARI 1945

Zit op kantoor te schrijven. Maar de herinnering wil niet vlotten. Temeer daar Jan een elektronische grammofoon met versterker op kantoor heeft, zodat je naar de muziek moet luisteren. Vooral daar je in paar maanden haast geen muziek gehoord hebt.

ZATERDAG 20 JANUARI 1945

Het was nogal onrustig in de buurt van Nijmegen, veel geschiet. Je mocht de IJssel niet meer over. Eerst de mannen niet en tegen twaalf uur werden de vrouwen ook teruggestuurd. Zodoende kregen wij twee man in huis die moeder bij het veer opgepikt had, terwijl het vrouwelijk gedeelte toch maar naar de overkant ging op de schooi. We kregen vrijdag een nieuwe partijleider: Oskar Kaluwik, een schreeuwerd. Zaterdagmorgen waren ze anders aardig zenuwachtig. Er kwam iemand van de Lepper, een zadelfabriek naast ons, hij was een beetje bokkig tegen Schuhart. Die riep de kerel terug, maar hij deed of hij gek was en fietste weg. Hij werd met een revolver achterna geschoten. 's Avonds werd aangeplakt dat de inwoners van de gemeente Rheden een verblijfsvergunning moesten hebben. Zondagmorgen was de bewaarschool in de Kruisstraat de meldingspost en het persoonsbewijs werd van een stempel voorzien, waarna je naar de Ortskommadant moest ter verkrijging van het papiertje. Direct stond het al zwart van het volk, om vier uur werden er pas wat mensen geholpen. 's Middags om twee uur vrij. Om drie uur op de fiets naar Putten. Het leek zo'n mooi weer, maar in Loenen begon het al te sneeuwen. Nog even voorbij de Waterval doorgefietst tot je bij open terrein komt, maar ja, alles was dichtgetrokken en er was geen kijk op dat het de eerste paar uur zou ophouden. Resultaat: Cootje moest haar verjaardag vieren zonder Clorusje. Ik was er misschien wel gekomen, maar aan een dood ventje heeft ze ook niets. Om half zes was ik weer thuis. 's Middags is er nog de bevestiging van hulpprediker van hulppredikant dominee Van de Berg geweest.

MAANDAG 22 JANUARI 1945

Gisteravond is er een dik pak sneeuw gevallen. Tot over de enkels moet je door de sneeuw. We hebben het wintertje wel vandaag: een

prachtige dag, de hele dag zon zonder een wolkje. 's Middags drommen bommenwerpers op weg naar Emmerich/Kleef, een prachtig gezicht. Achteraan vlogen enkele jagertjes ter bescherming. Later werden er nog een paar V1's opgelaten, waarvan er één door jagertjes boven het bos werd neergeschoten. De persoonsbewijzen worden allemaal ingenomen en het zaakje wordt voor ons klaargemaakt. We hoeven dus niet de hele dag in de kou te staan. Vanmorgen om elf uur mocht je weer over de IJssel, zodat moeder en Mies op stap zijn gegaan naar Didam. Eén van de zwervelingen van zaterdag mocht er ook over. 's Middags is vader met anderen ook over de IJssel kunnen komen. Er waren ons wat aardappelen beloofd. We hebben pas een fijn karretje, dus dat kan meteen ingezegend worden. Offensieven van de Russen, de Duitsers zijn niet meer zo gerust als anders. Vannacht nog oude kennissen te slapen gehad, met name Hendriksen met z'n dochter Hanna. Ze hebben vroeger in Doetinchem gewoond. Er wordt druk aan het hout voor de lange brug gewerkt, mooie balken. Verder geen nieuws. Jagersactiviteit.

WOENSDAG 24 JANUARI 1945

Vanmorgen een heel gesprek van de baas met Oskar. Als de Russen Berlijn zouden veroveren, schoten ze zichzelf dood. Maar zo ver was het nog niet. Het was nog steeds de Führer voor en na. Toch was hij wel een beetje ongerust, zijn vrouw was uit Berlijn naar het hart van Silesia¹⁸ geëvacueerd. Nooit hebben ze zich om de kaarten op het kantoor bekommerd, maar nu werden ze aandachtig bekeken. 's Avonds de brief naar Co op kantoor verder afgemaakt.

DONDERDAG, VRIJDAG, ZATERDAG 25/26/27 JANUARI 1945

De wildste geruchten deden de laatste dagen de ronde. De Rijksdag zou bij elkaar geroepen zijn. Hitler had verklaard: waneer het Duitse volk geen vertrouwen meer in hem stelde dan legde hij het erbij neer etc. De Rijksdag was al 24 uur bezig en nog was er geen beslissing gevallen etc. Weer een flink pak sneeuw. Zondagnacht eveneens. Er zit al fink wat drijfjys in de IJssel. De nieuwe brug bij Doesburg wordt weer veranderd, een grotere doorlaat voor schepen wordt er aangemaakt. Een en ander maakt dat er practisch geen verkeer is.

---

18 Niet zeker is of deze streek bedoeld wordt.

ZONDAG 28 JANUARI 1945

Vandaag is er vrij gegeven en konden we weer tempelwaarts. Preek over Ps 140, vers 8: Bij u schuil ik. 's Middag zondag 18¹⁹. We hebben het aardig getroffen met ons domineetje. 's Middags hebben ze mij met z'n allen een beetje geplaagd, ze wisten wel een huisje voor me etc. Na de kerk zijn Mijnheer Knip met Mies, Titia en ik naar het huisje gaan kijken. Mijnheer Knip wou er met alle geweld morgen op uit om te kijken of het beschikbaar was. Ja, als je niets doet dan gebeurt er niets, je moet je kans waarnemen. Het was een huisje achter de kerk, een van de diaconie. Meneer Knip wilde dat ik er morgen meteen werk van maakte. 'Je hebt dan een nestje, de rest komt dan wel'.

MAANDAG 29 JANUARI 1945

Vanmiddag een brief van Co (21/1/45). Verder het leven van alledag.

DINSDAG 30 JANUARI 1945

De partijmensen konden de IJssel niet over en hebben nu in Dieren kwartier. Vanmorgen best te pas. We kregen vandaag drie cigarettten per man. 's Middags om half drie hield plotseling een V1 stil, die is waarschijnlijk bij Ellecom ontploft. De juiste plaats weten we nog niet. Een nieuwe spatlap opgescharreld, terwijl m'n bagagedrager in de reparatie is.

WOENSDAG 31 JANUARI 1945

De V1 is vlak bij Steeg neergekomen, in het weiland bij Van der Lei, gelukkig.

DONDERDAG 1 FEBRUARI 1945

's Middags is Titia naar Velp gegaan voor diverse boodschappen. 's Avonds geen Titia, een hele heisa. Moeder wou eerst niet naar bed, dan maar met alle geweld morgen om vier uur naar Velp.

---

19 Heidelbergsche Catechismus.

VRIJDAG 2 FEBRUARI 1945

De tocht naar Velp ging niet door. Om half acht ging er weer een V1 in de richting Velp, dus Holland in last. Ik heb maar vrij gevraagd en ging zelf op zoek naar Titia. Net Ellecom door kwam ik haar tegen. Ze had gisteravond een leuke band gehad, plakken bij Ome Jan. Dat duurde nogal vanwege goede raadgevingen en om vijf uur moest je in Velp binnen zijn. De V1 was tegenover Nederhagen in Velp terechtgekomen. Alle ruiten bij Nederhagen stuk, de moffen eruit. 's Middags viel er weer een knikkertje in die buurt.

ZATERDAG 3 FEBRUARI 1945

's Middags ging mamaatje met ons karretje op sjouw in de waard bij Steeg op zoek naar aardappelen. In de waard ging de vracht door de wielen en ze moest een half uurtje sjouwen om een kruiwagen. Ze heeft een mestkruiwagen gekregen, maar daar ging het niet mee. Weer terug naar de boer, verder, toen ging het. Titia was moeder tegemoet gegaan. Om half zes waren ze nog niet thuis, toen ging mijn persoontje erop af. In Ellecom trof ik de karrevracht. We hebben het zaakje naar huis gekruid. Moeder scharrelde nog een juffrouw op die in Steeg door de fiets gezakt was. Op weg naar Arnhem kwamen we nog Duitsers tegen met pantser afweergeschut. De munitieauto werd getrokken door een span paarden, zo een stuk of zes achter elkaar. Er wordt veel naar Arnhem getrokken. Het schijnt dat het eerdaags tot een kloppartijtje zal komen. 's Avonds de hond van J. Hupkes mee naar huis genomen, bij de kast gelegd op een matje op onze slaapkamer. Maar ik lag goed en wel in bed of Herta sleepte z'n matje voor het nachtkastje tussen de bedden in en rolde zich daar in elkaar, vlak bij het baasje. Om vijf uur werd ik door de woefwoef aan de mouw getrokken, toen naar de deur, van de deur naar mij en even weer naar de deur. Het hondje moest eruit. Knap baasje hè?

ZONDAG 4 FEBRUARI 1945

Tot drie uur op kantoor rondgehangen. Galland zat te zweten over een rapport voor de Kreisleiter van wat er reilt en zeilt op de zagerij, want een stelletje moest gaan graven. Van de duizend man in deze contreien moeten er zeshonderd naar de overkant. Hij heeft z'n best wel gedaan om het zaakje hier te houden. Het werd weer een

beetje droog, dus naar Putten dacht het jungske. Maar nauwelijks een fiets onder de gat of dan kwamen de buitjes weer door met een windsausje. In Soeren maar naar huis toegedraaid. Nog een juffrouw opgepikt die ook naar Dieren moest, ik heb haar maar voor op de stang gezet. Bij Dieren wou ze er zo afspringen. Het ging een beetje vlug, m'n natte broek bleef aan het zadel hangen en mijn kruis eruit. Dat heb je nou als je goed wilt zijn, mooi was ze. Thuis was er weer speul. Doornspleet had aan officieren de kamers van de Notaris laten zien, die werd bang en toen met spulletjes aan het dragen. Van de week was het anders bij pension Mensingen in de Steeg ook een speul. Zijn huis was grotendeels gevorderd, hij mocht dan in de keuken huizen. Nu gingen ze eruit en namen de meubels etc. mee. Hij kon er niets aan doen. Dat is ook wat als voor je eigen ogen je spulletjes mee worden genomen.

MAANDAG 5 FEBRUARI 1945

's Morgens de hond om zes uur uitgelaten en hij was plotseling weg. Vader gaf moeder de schuld en moeder vader. Afijn, het hondje kwam weer terecht. 's Avonds thuis stond Cootje plotseling voor m'n neus. Ze kon niet langer op d'r Clorusje wachten. Ze wou eerst morgenvroeg terug, maar door een kapotte massieve band is het gelukkig een dagje later geworden.

DINSDAG 6 FEBRUARI 1945

's Morgens veel gevlieg. Op een gegeven ogenblik kwamen er ongeveer acht groepjes van vijf bommenwerpers vanuit richting Deelen aanzetten die over Zutphen/Deventer weer naar het Noorden afzwenkten. Later vernomen dat de spoorbruggen van Deventer en Zwolle gebombardeerd zijn. Een bommenwerper moet in de binnenstad van Deventer terecht gekomen zijn. Wat later werd de IJsselbrug bij Doesburg gebomd door zestien jagertjes. Hij kreeg een voltreffer. Jan Hupkes stond net op het Doesburgs stuk om overgezet te worden, toen ze naar beneden kwamen. Hij liet de fiets de fiets en ging aan het lopen. Hij was nog niet de brug over of het huis van Gullikken kreeg een treffer. Zonder asem kwam hij bij zijn a.s. schoonouders aan. Een jenever en 't was weer voor elkaar. Later heeft hij z'n fiets opgehaald; velg kapot, lekke band, een scherf door de zijtassen en door het zadel. Twee kinderen van Gullikken zijn

gedood. Eén Duitser was er en één van de strafcolonne, plus een hele rits gewonden. Het middenstuk van de brug was weggedreven en kapot, terwijl het stuk aan de kant van Doesburg een voltreffer kreeg. 's Middags gingen er ploegjes bommenwerpers de Achterhoek in. In het algemeen was de opinie dat er 's middags luchtlandingstroepen zouden komen, daar de bruggen gebombardeerd werden. Maar we moesten nog eventjes wachten. Alhoewel de mofjes steeds zenuwachtiger worden. Mies en moeder gingen naar Didam. 's Middags hebben ze niet veel opgehaald. 's Avonds om half acht waren ze weer terug. Mies had veel. 'Nooit meer. Nooit meer. Anderhalf pond haverhout, twee eitjes en een rode kool die ik nog onderweg verloren heb'.

WOENSDAG 7 FEBRUARI 1945

Om kwart voor zes gewekt door een neerstortende V1, die bij De Steeg terecht is gekomen, en opgestaan. Om zeven uur opgestapt met Cootje, heb haar tot ongeveer Loenen weggebracht. Terug bij Soeren een hoed gevonden met opstaande rand, thuis beter bekeken en het bleek nog een aardig hoedje. De rand afgeknipt en de zaak was voor elkaar. Galland heeft zijn geweer meegenomen. Telkens als ze maar een andere moffenkop zien, steken ze de hoofdjes bij elkaar, het nieuws, het nieuws?

DONDERDAG 8 FEBRUARI 1945

Gisterenavond nog uit bed gehaald voor twee evacués. Om ongeveer tien uur begon een geweldig geschutvuur richting Nijmegen. Terwijl de schijnwerpers alle aan waren is er weer een offensief begonnen naar Emmerich/Kleef op aan. Een gedreun van belang. Veel lichtkogels. 's Morgens ging het nog maar door. 's Morgens is de brug van Doesburg nog weer eens gebombardeerd met raketbommen. Nu was hij goed kapot. Maar tevens de gasfabriek, terwijl de watertoren ook een treffer kreeg zodat die aardig wankel staat. Twee doden en geen gewonden. Zevenaer, Doetinchem en Terborg zijn ook gebombardeerd. Zutphen was mis, in Deventer is alleen de leuning van de brug beschadigd. 's Middags weer het gedreun. Steeds heviger, maar nu in de richting van Arnhem/Wageningen tot laat in de nacht. Het huis schudde ervan.

VRIJDAG 9 FEBRUARI 1945

Het is helemaal stil geworden. Het offensief is zeker in 't water gevallen. Of heeft men nu een bruggenhoofd bij Wageningen? De Duitsers draven nog meer dan tevoren, druk met koffers en bagagedragers voor de fiets etc. Galland heeft z'n Russische geweer gedemonteerd en liet zien dat het ongeladen was, slechts voor een demonstratie. Een geweldig lange loop. Dat weten we dan ook weer. Galland ging met nog iemand naar Groeneboom om naar het nieuws luisteren. 's Middags viel er weer een V1, die is in Soeren terechtgekomen bij wasserij Slijkhuis. Lebbink is vanmorgen ook naar huis geweest, daar waren er vlak in de buurt drie terechtgekomen. Eén op tweehonderd à driehonderd meter van hun huis en één verder tussen twee huizen in, gelukkig is die niet ontploft. Tegen de avond klaarde het weer op. Direct waren er weer jagertjes in de lucht. Ook weer een beetje gedreun. Weer drie slaapsters.

ZATERDAG 10 T/M ZONDAG 18 FEBRUARI 1945

Ziek: dysenterie. In bed gelegen.

MAANDAG 19 FEBRUARI 1945

Maandagmorgen vroeg naar Putten in het donker. Bij station Assel een paar grote trechters bij de weg, het station is zeker gebombardeerd. Net op de overweg stond een goederentrein, er zaten veel burgers in. We wagen het er maar op. Ik moest daarom over Hoenderloo fietsen. 's Middags met Co mee naar Ermelo. Langs de weg allemaal ellende. Het was gewoon een optocht. Ik was blij weer op de Drieseweg te zijn.

DINSDAG 20 FEBRUARI 1945

's Middags weer naar Dieren. Op de Apeldoornseweg hetzelfde, al maar trekkers en nog eens trekkers.

WOENSDAG 21 FEBRUARI 1945

Woensdag ben ik maar thuis gebleven. Titia en Mies waren ook weer terug van Amsterdam. Niets dan honger en nog eens honger in Mokum.

DONDERDAG 22 FEBRUARI 1945

De mannen tot zestig jaar moesten zich weer melden. Onze rode kaarten gingen er naartoe en wij kregen er weer een briefje bij. Een luchtgevechtje boven Dieren bij Van Koeveringe, een heel gat in het dak.

VRIJDAG 23 FEBRUARI 1945

Vannacht is het hommeles geweest met de V1. Om kwart voor twaalf plofte er één in Ellecom neer. In Ellecom is geen ruit meer heel. Een stuk of tien zijn er vannacht ontploft. Ook een bij de school in Eerbeek: acht doden. Vanmiddag om half één in Rheden weer één bij het slachthuis. Er was een ontploffing, eerste raming: 28 gewonden. Veel vrouwen stonden er die door de luchtdruk neergekwakt zijn. Hij ging op einde Pinkelscheweg af en is op de schuur van Bruinink terechtgekomen. Het schijnt dat ze hier de boel aan het ontruimen zijn, alle materialen worden achter de IJssel vervoerd. Zouden ze Holland prijsgeven?

ZATERDAG 24 FEBRUARI 1945

Co is overgekomen.

ZONDAG 25 FEBRUARI 1945

Vrij, naar de kerk. Voor het eerst op zondag een trouwpartij van twee evacués. Tekst de rede van Mozes Deut 19: 11: De eeuwige God zij U een woning. 't Was geweldig koud.

MAANDAG 26 FEBRUARI 1945

Naar het gemeentehuis met zijn beiden, kijken wat er aan te pas kwam voor ondertrouw.

- 1: Geboortebewijs uit Zevenaar van mijn persoontje, anders een stuk van de kantonrechter tegenover vier getuigen. Maar daar het gemeentehuis van Zevenaar nog intact was moesten we door. 's Middags is Co met moeder daarheen geweest. Afijn, het geboortebewijs is er nu.
- 2: Akte van bekendheid moet opgemaakt worden op het gemeentehuis, dus vader en moeder moeten op het gemeentehuis

verschijnen. Dan moet het zaakje naar Putten waar Co ondertussen ook haar geboorteakte uit Haarlem opgedoekt zal hebben en dan pas in ondertrouw.

Co en moeder hadden nog wat koolrapen opgescharreld en een paar pond tarwe en eieren, terwijl op de terugweg twee broden werden gevonden.

DINSDAG 27 FEBRUARI 1945

's Morgens ging Co weer naar Putten. Vader was naar Zelhem voor een en ander, kwam met de bakfiets terug. Hij heeft van half zes tot half negen aan het veer gestaan. Pas met de laatste pont kon hij over.

WOENSDAG 28 FEBRUARI 1945

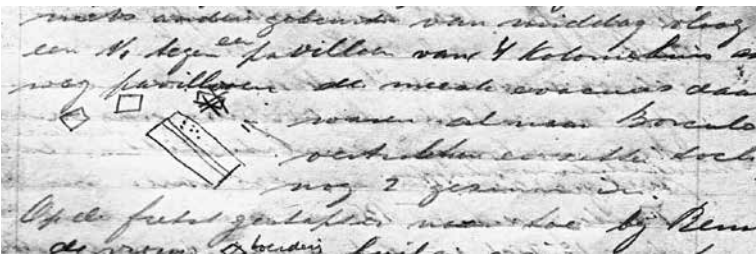
Vanmorgen vroeg. Het was vandaag de laatste dag over de IJssel, dus iedereen trachtte er nog over te komen. De bakfiets moest terug maar het feest ging niet door, pipa hielden ze bij de jas vast. Het mannetje kwam helemaal overstuur thuis. Om één uur moest hij zich weer melden bij hotel de Kroon voor strafkolonne. Deken etc. meebrengen, even later kwamen ze voor Wytze, dus naar dokter Böttger. Moeder laat van verbouwereerdheid de fiets daar staan. Afijn, pipa mag naar kolonne 501 Olburgen. Hij heeft zich maar direct ziek gemeld. Naar Mulder werd ook gevraagd. Mijnheer Knip die voorkwam wist van niets en moest ook z'n persoonsbewijs laten zien. Ook naar de andere grensgangers. Dus hebben ze het bevolkingsregister erbij. Vandaag druk gevlieg van V1's. Vanmorgen werden een paar vrachtauto's in de Torenallee kapot geschoten. Om de V1 bekommeren ze zich niet zoveel. Gisteravond stond ik aan het veer vader op te wachten, toen werden er achter Zutphen twee V1's tegelijk afgeschoten. De ene ging veel sneller dan de andere. Nou, die ging weer schuin naar beneden en zou in Dieren terechtkomen. Ik kneep de handen wel eventjes in elkaar. Hij kwam ten slotte in het bos terecht, ongeveer bij Prins Willeberg/Carolnaberg. Hij draaide nog twaalf tellen door maar ontplofte niet. De hele dag ging de pont bijna niet over met het oog op de jagertjes, zodat er vanavond aan het veer zeker een paar duizend mensen stonden.

DONDERDAG 1 MAART 1945

's Avonds om twaalf uur kwamen er nog slapers, we hadden ze door het hele huis liggen. 's Morgens weer bezoek: twee dames die 's nachts op een stoel gezeten hadden. Even de dekens uitgeklopt en de slaappartij kon vervolgen. Oom is ook weer uit Duitsland gekomen. Nou, die heeft er voorlopig zijn bekomst van. Zijn sigaar werd hem uit de mond geschoten. Alles wordt daar op de weg geknikkerd.

ZATERDAG 10 MAART 1945

Gisteravond werd er door een nachtjagertje op de autoweg op auto's geschoten, gelukkig is er verder niets gebeurd. Vanmiddag vloog een V1 tegen een paviljoen van 't koloniehuis aan, weg paviljoen. De meeste evacués daar waren al naar Borculo vertrokken, maar er zaten toch nog twee gezinnen in. Ik ben op de fiets gestapt er naartoe. Bij de boerderij van Rensing kwam een vrouw huilend en jammerend, haar kind had een schrammetje aan het hoofd. Ik heb ze vlug geholpen, toen het hek over. Een oude vrouw van 65 jaar had een flinke wond aan het voorhoofd. Er was reeds door anderen een verband om gelegd, maar het bloedde hevig door. Een drukverband er overheen gelegd, toen werd het beter. Ze was erg zenuwachtig. Bij het huis een ander aangetroffen met op de linker wang een snee, daar ging het andere snelverband. Bij de oude vrouw gebleven met oog op de bloeding.

Het ene paviljoen waar nog wat ruiten in zaten een beetje aanvegen en de vrouw werd er met een ladder naartoe gebracht. Mijn plan was de gewonden daar bij elkaar te brengen. Ondertussen hadden anderen een luchtbandenwagen weten op te scharrelen, waarmee de gewonden naar het parochiehuis werden vervoerd. Later werd

de oude vrouw met een meisje dat wonden in het gezicht en een gebroken arm had naar het ziekenhuis vervoerd. Het was een bende daar; plafonds en alles waren naar beneden gekomen, kozijnen en deuren eruit. Veel snijwonden. Een juf was gewond aan de heup, de wagen en veel volk was er al. Nou tilde zij ook haar rok op en wou de broek naar beneden hebben. Afijn, naar het bloeden te oordelen was het niet erg dus voorlopig maar laten zitten. Dat moeten ze in het noodziekenhuis maar opknappen. Als jongeling doet het je achteraf wel gek aan.

Fouten Teun Brandsma:

- 1^e Zich aan geluid van de vrouw gestoord en niet eerst naar de ergste patiënten gekeken.
- 2^e Vrouw met hoofdwond niet overeind gezet.
- 3^e Vrouw met hoofdwond had de handen helemaal besmeurd met bloed. Bij het afwassen er niet aan gedacht dat het ook van een wond aan de hand zelf kan wezen.

ZONDAG 11 MAART 1945

In Varsseveld zijn vier Duitsers gewurgd gevonden, waardoor vijftig Nederlanders werden gefusilleerd. Uit de Kruisberg werden ze naar Varsseveld gebracht en daar doodgeschoten. Een en ander stond in de Graafschapbode. In Woeste Hoeve werd een auto met hoge officieren gemitrailleerd, naar men zegt drie doden en Rauter een schot in de long. Zestig man werden daarvoor doodgeschoten en daar twee aan twee langs de weg gelegd. Later waren hier aanplakbiljetten dat enige honderden saboteurs en terroristen terechtgesteld werden. Later kwamen we te weten dat boer Freriks uit de Waard er ook bij was. Zijn enige zonde was dat hij ons burgers hielp aan voedsel en bij het slachten van een varken gepakt was. Geen stroom. Tot vijf uur gewerkt, druk bezig met hout voor de Doesburgse brug. De Duitsers zijn erg zenuwachtig, er is zeker wat op til.

WOENSDAG 14 MAART 1945

Mooi weer. Steeds toenemende zenuwachtigheid. Alles wordt naar de IJssel vervoerd.

DONDERDAG 15 MAART 1945

Vordering van hout, ook uit het Iepengat te Laag-Soeren, zal er vandaag uitgehaald moeten worden. Booy ziek, meneer Jan ziek, hij moet zes weken rust houden (maagbloeding). Ruzie omdat we hout aan particulieren leveren etc. Veel troepen aangekomen, de 8^e bataljons uit Zeist. Zouden ze naar Duitsland trekken of komen ze uit hun winterkwartieren en bezetten zij de IJssellinie? Het laatste lijkt mij het waarschijnlijkst. Titia is naar Apeldoorn geweest, en naar Eerbeek, Loenen en Beekbergen.

VRIJDAG 16 MAART 1945

's Morgens V1's, direct drie naar beneden. Een bij de Nachtegaalsbrug, één dode en gewonden. Eén kwam er bij boer Zandbergen voor de deur maar die ontplofte niet, één verder het bos in. Ze hadden dezelfde baan als 10 maart op het koloniehuis.

ZATERDAG 17 MAART 1945

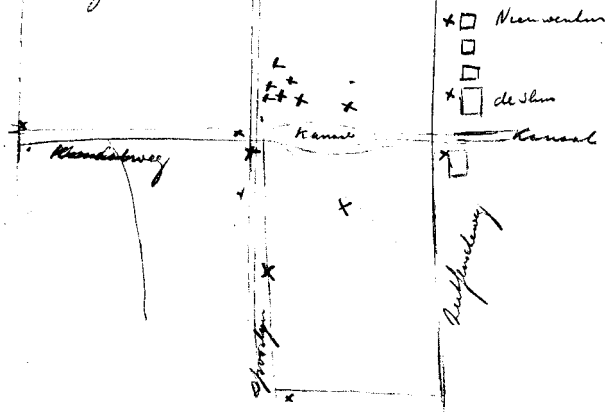
Twee wagens verladen. 's Avonds kwam Cootje over.

ZONDAG 18 MAART 1945

's Morgens naar kantoor. 's Middags moest er doorgewerkt worden tot vijf uur. Toch maar thuis gebleven. 's Middags zijn er een paar bommen gevallen, ongeveer om drie uur. Niets van gehoord. Bij de Spankerensebrug een blindganger, bij Leppers kantoor. Later zeilde er bij het woonwagenkamp een bommenwerper neer, tweemotorig met een mitrailleurkoepel bovenop in de staart. Hij kwam tegen de kanaalwal terecht. De piloten waren er al veel eerder uitgesprongen. Tegen acht uur begon het zaakje pas goed. Een vijftigtal jagers in de lucht, wilden met alle geweld de spoorburg kapot gooien. Er naartoe. Rondgefietst over Spankeren. Bij kantoor stond Lebbink nog te praten, want ze durfden nog niet naar het spoor op aan. Daar kwamen er weer aanzetten. Zij de schuilkelder in. Nu weer mis. In het Tabto voetbalterrein verscheidene knikkerpotjes. Nu, na vijftien minuten maar weer op stap. Rondgekeken, maar geen bijzonders gezien dus maar naar huis. Kwam in de Noorderstraat of daar had je 't spul weer. Nu kwamen ze op de Zutphenscheweg terecht, de kanaalwachters-

woning, vóór Wieringa bij Nieuwenhuis in 't tuintje, vooraan bij de Wiel ook weer. Wonder boven wonder geen slachtoffers.

gran mactoppers. vanden water en bommen terecht gekomen op het kerkpad voor Was sigaren fabriek, etc.

brug kan waarschijnlijk niet open, 's avonds met Co nog wezen kijken, ook naar de bommenwerper, maar daar stond een wacht bij dus kon je er niet dichtbij komen. Er waren verscheidene mensen opgepikt die moesten helpen de lijn te repareren.

Verder kwamen er bommen terecht op het kerkpad voor Nas sigarenfabriek etc. De brug kan waarschijnlijk niet open. 's Avonds met Co nog wezen kijken. Ook naar de bommenwerper, maar daar stond een wacht bij dus kon je er niet dichtbij komen. Er waren verscheidene mensen opgepikt die moesten helpen de lijn te repareren.

MAANDAG 19 MAART 1945

's Morgens is Co weer naar Putten vertrokken. Oskar is nog met een wagen en een paar man naar de bommenwerper geweest en heeft twee rubberen benzinetanks meegepikt. Even later gaat Jan er naartoe, weet de wacht te verschalken, tapt een benzinetank uit in een lege zuurstoffles. Zo gelukkig als een klein baasje. Hij wil Rutgers de fietsenmaker ook mee laten genieten. Op zijn privékantoor achter de gesloten gordijntjes, want het moet stiekem gebeuren, krijgt hij een flesje. 's Avonds gaat Jan naar Doesburg, Lebbink zal ook een beetje aftappen. Vraagt een trechter aan Appie Booy, de wacht, hij dacht laat ze meteen ook maar een flesje meenemen. Toen aan het

tappen. Mijn persoontje: 'Tjonge, wat was die benzine helder, die moet toch feitelijk aan de gele kant zijn'. 'Nee, dit is zuiver benzine. Dat andere is surrogaat'. Afijn, de sigarenaansteker van pa Booy wou 's avonds niet erg best. Naar de bommenwerpers wezen kijken, de wacht was weg. Het hek was van de dam. Zo'n paar honderd waren er aan 't slopen, kloppen, hameren, snijden etc. Het was een ouderwetse kermis, iedereen wou een stuk mee hebben. Eén band weten ze nog te bemachtigen, de andere zaten er nog stijf onder. Je lacht je de stuipen het eerste kwartier, maar vanzelf begin je mee te doen. Het kopplaatje van de motor is mijn relikwie geworden: Studebaker stermotor 9 cilinder.

DINSDAG 20 MAART 1945

Oskar begon erover dat er bij de bommenwerper zo geklauwd was. Er was niet veel meer overgebleven. 's Middags en 's avonds nog naar de gaten wezen kijken bij de bruggen. Er staan nu twee wachten, ze vroegen naar een Sonderausweis. Er schijnt toch iets op komst te wezen.

WOENSDAG 21 MAART 1945

De hele nacht druk getrek bij de Spankerenseweg. Een stuk Flak²⁰ wordt in stelling gebracht, ook een tussen de Edy²¹ en onze huizen. 's Morgens een stel bommenwerpers op Zutphen op aan en later kwam er één aangeschoten terug op een motor. Nou, die heeft Brabant nog wel gehaald. Nog later beschoten een paar jagertjes op de Harderwijkerweg een paard en wagen en auto. Tegelijk begon Flak te spreken. Nou, Lebbink, Westhof en een klein meisje lagen al op de buik in het kantoor. Verders zijn de 'herren' erg zenuwachtig. Twee nachten achtereen zijn ze al op geweest. We moesten tot zeven uur doorwerken en de elektrische zagerij tot tien uur. De bruggen worden er na zes uur 's avonds uitgedraaid, ook wel overdag. De korenschoof moest vannacht drie keer zoveel brood voor de Todt bakken. Er zijn nieuwe maatregelen op komst. Vertrek naar elders? 's Avonds een grote brand over de IJssel, naar het leek in Doetinchem.

---

20 Stuk geschut.

21 EDY: Emailleerfabriek 'DE YSEL'

DONDERDAG 22 MAART 1945

Al vroeg gevlieg. Naar Brummen geweest op zoek naar een woning, geen geluk gehad. Bij Admiraal komen twee stukken pantserafweer in stelling. Aan het begin van Brummen waren ze de weg aan het opbreken. Alles wordt wel klaargemaakt voor een geleidelijke terugtocht. Bij de brug doken plotseling twee jagertjes op, een gepief-paf van belang. De hele dag bommenwerpers en jagers in de lucht. Gisteren is Doetinchem gebombardeerd, de brand die we gezien hebben kwam daarvan. Naar men zegt is de hele Hamburgerstraat en het westen daarvan afgebrand. Marian heeft daar geen prettige vakantiedagen gehad. De koffertjes van diverse politieke leiders moesten allemaal naar Hofzicht gebracht worden. De daders van de aanslag in Putten hebben ze te pakken volgens Co. Nu vertelden ze hier vandaag dat de jongens vrij waren, tot Groningen waren vervoerd en maar moesten zien hoe ze verder kwamen. Zou 't verhaaltje waar zijn?

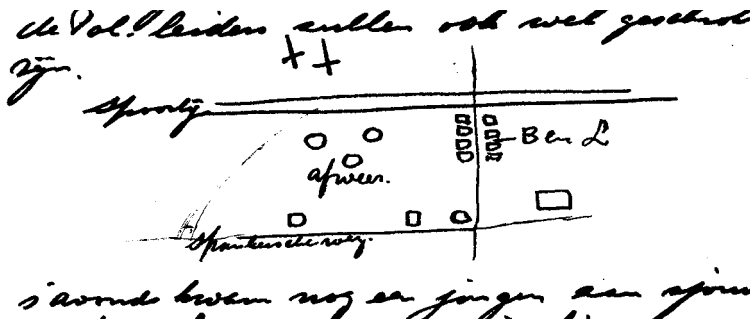
VRIJDAG 23 MAART 1945

Gisteravond om half tien een rare V1 gehad: hij hield plotseling op, vloog in brand ging weer verder, hield weer en vloog toch weer verder. Verscheidene mensen zaten knijp. Om half zeven plofte er een V1 neer bij de IJssel bij het bruggetje over de Hank. Daar gingen onze ruitjes aan de achterkant. Marian en Mies waren net aan de overkant. Even later waren ze hier gearriveerd. Marian heeft daar nog tot tien uur 's avonds geholpen. Misset, Sachtleven, Garage Hendriksen, de Waterstraat, de Bolistraat en de rechterkant van de Hamburgerstraat etc. en de Grote Kerk zijn verbrand. Meer dan honderd doden. Alle politieke leiders zijn naar Olburgen verhuisd. 's Middags kwam er nog een Feldweibel uit Tongeren om hout voor zeven doodskisten. Daar was een wonder-V1 bezig geweest: neergestort, weer opgevlogen door het dak van een boerderij en een hooiberg, honderd meter verder weer de weg omgeploegd en weer opgestegen, en een paar honderd meter verder in het bos was hij voorgoed gestopt. De soldaatjes gingen er naartoe terwijl het ding nog aan het sputteren was. Nou, alle zeven de lucht in. 's Middags in de verte geschutgebulder en veel gevlieg, er is vast wat op komst.

ZATERDAG 24 MAART 1945

Veel gesjouw vandaag. De mensen zijn allemaal opgewonden. Het offensief is weer begonnen, bij Mainz zijn ze de Rijn over en ook bij Wezel. Dat moet het lawaai zijn geweest van gistermiddag en vannacht. De hele dag vliegtuigen in de lucht, een aanhoudend gebrom. Tot zeven uur moest er gewerkt worden; morgen zijn we vrij. Om half zeven naar huis na eerst onze buik gevuld te hebben met gortepap en vogeltjeszaad. Jagertjes in de lucht, bij Onstein al oppassen. Wat zouden ze uitvoeren? Toch maar de Enkweg ingedraaid, bij de woningen doken er plotseling twee jagertjes. Nou begon het Flak te schieten in Olburgen, een boerderij is daardoor in brand geraakt. De politieke leiders zullen ook wel geschrokken zijn.

's Avonds kwam er nog een jongen aansjouwen uit Velp. Hij had met elfhonderd man in Wageningen gewerkt en werd op transport gesteld naar Zeddam. Hij is er in Velp maar tussenuit gepiept.

ZONDAG 25 MAART 1945

Om zeven uur naar de zaak voor de wortelverdeling. Meteen bij de neus genomen om een wagentje te verladen, een ander zou nog haast maken dat de kerk erbij in schiet en dat nog wel op mijn vrije dag. Ben toch maar niet op de fiets gesprongen naar Putten. Daarvoor was er teveel oorlogsgeweld. Om zes uur waren de Taifoens²² al

²² Oudnederlands voor Tyfoon, een jachtvliegtuig/bommenwerper uit de Tweede Wereldoorlog.

present, de hele dag af en aan. Ook 's nachts voortdurend een of twee. Vannacht een toestel, een knal, hel licht etc., een eind verder weer een knal, het licht etc. Waarschijnlijk foto's aan 't maken. Vorige week ook al zo'n grapje langs de spoorbaan. Dieren wordt in staat van verdediging gebracht, de Hoflaan is opgebroken en gebarricadeerd, vóór het politiebureau in de Hogestraat etc. De kelder heb ik klaar gekregen. Alles gestut, het keldergat schoongemaakt en dat allemaal op zondag. Afijn, hopen dat het voor niets is en we er geen gebruik van behoeven te maken.

MAANDAG 26 MAART 1945

's Avonds kwam Frans Vöros uit Haarlem met een kameraad aanwaaien; ze waren er nog op uit geweest in de Achterhoek om levensmiddelen. De kameraad werd door de Sicherheitsdienst vastgehouden, zijn boeltje zou hij moeten afgeven. Om acht uur kwam hij pas los. Uit pure blijdschap hebben we een eierenfestijn gehouden: gebakken eieren met spek en een snee roggebrood. Die twee heren hadden er dan ook heel wat opgehaald. Vader is 's avonds naar Zelhem gegaan, kijken hoe het er uitziet en meteen roggebrood gekregen. De hele dag nogal druk in de lucht. Politiek leider Galland is door jagertjes op Olburgen beschoten. Hij had een zware beenwond, 's avonds in Ellecom nog afgezet. Hij kreeg een bloedtransfusie, de volgende morgen was ie overleden. Het was lang de kwaadste niet. Bij Doesburg zijn ook drie gravers gedood.

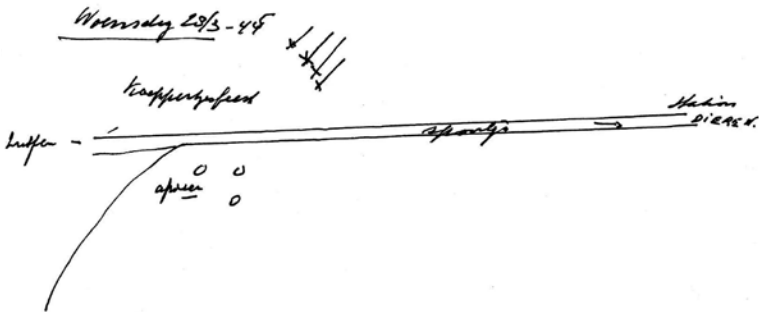
DINSDAG 27 MAART 1945

Nog steeds doen de gehele dag geruchten de ronde dat er paratroepen in Delfzijl geland zouden zijn etc. Ja zelfs zo dat het de hele dag zo stil was, er zou een wapenstilstand wezen. Mistig en donker weer. Tegen de avond klaarde het op en daar waren de jagertjes weer.

WOENSDAG 28 MAART 1945

Van alle kanten worden tankversperringen gemaakt, ook bij het kanaal. Onze paarden vallen zowat in elkaar. Vanmorgen moesten ze er één in de wei ophijsen en hebben we het in het dekzeil gezet. Tegen half vijf kwamen er vier jagertjes heel laag uit de dampige

lucht aanzetten van de kant van het veer en schoten op het afweer. We waren bang dat er één aangeschoten zou worden, dan hadden we ze op ons dak gehad. Een waar knappertjesfeest.

Eén der toestellen kwam even later terug en werd beschoten met acht bommen, de andere afweer achter bij de Edy. Moest voor de pijp de hoogte in, vandaar bommen in 't Kraaienbos (daar zaten ook Duitsers) en op de weg. Geen getroffenen. Verder goede berichten. Vader is weer terug uit Zelhem. Het moet aardig kapot zijn, er woont bijna geen mens.

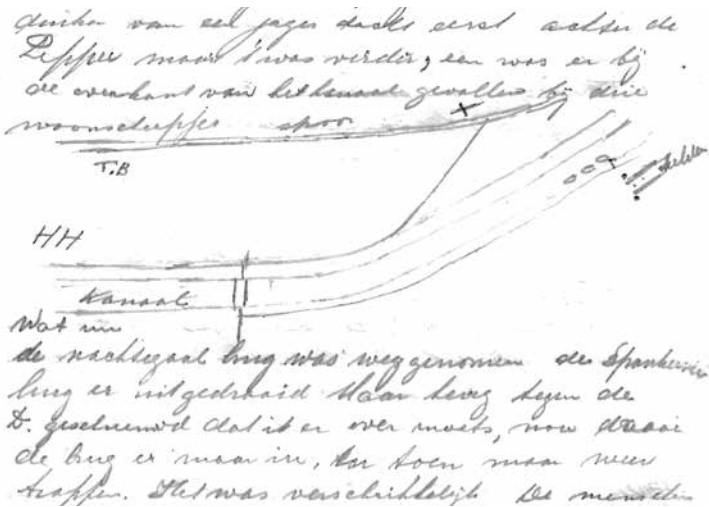
DONDERDAG 29 MAART 1945

's Morgens was er nog een enkele bom in Olburgen gevallen, een meisje van 25 jaar is gedood. In Velp is een V1 terechtgekomen in de Oranjestraat: ongeveer elf doden. De mensen zijn net wild en menen dat het gauw gebeurd is. Er zijn vannacht troepen weggetrokken en een hoop doortrekkers. Nog vijftig à zestig burgers bestormden het kleuterschooltje naar wat van hun gading was, maar de spullen van de kleintjes werden ook meegepikt. Vanmorgen hield er plotseling een V1 op bij de zagerij. Hij draaide, maar begon gelukkig weer te lopen al was het dan in de tegenovergestelde richting. Alles sjouwde al naar de schuilplaatsjes. De Feldwirtschaft en Ortskommandant waren gepakt en grotendeels vertrokken. Vanmiddag werd begonnen de spoorbrug te laden met mijnen, evenals de andere bruggen langs het kanaal. Blum de O.T. werd met een wagentje opgehaald. Even later tufte Oskar weg naar Twello om te horen wat er feitelijk loos was. Zouden de kereltjes voorgoed opdoeken?

Afijn, dat horen we morgen. Op de kolonie zijn de boerderijtjes gevorderd. Later vernomen dat er geschut opgesteld zou zijn. 't Begin zachtjes aan front te worden hier.

VRIJDAG 30 MAART 1945

Gisterenavond is er weer een V1 op het koloniehuis gekomen, nog is het hoofdgebouw geraakt. Blum en Oskar waren weer present. Hij had soldaatje moeten spelen. Titia is vanmorgen vroeg naar Amsterdam vertrokken. De hele dag kwamen er zo nu en dan jagertjes uit de lucht zetten, een echt knappertjesfeest. Oskar ging met Veldhuizen naar Doetinchem om fietsbanden. Dus praktisch vrij spel, ik heb maar een beetje zitten lezen. Wat later kwamen er Duitsers om palen. Ik ging mee naar de dennenwal. Nou, plotseling zwenkte er een stelletje recht op ons af. Toen wou het jochie wel achter een stapel kruipen. Gelukkig schoten ze niet voor ons, maar lieten wat bommetjes vallen voor de spoorlijn. Erop af maar. Door het duiken van een jager dacht ik eerst achter de Lepper, maar het was verder. Eén was er aan de overkant van het kanaal gevallen bij drie woonscheepjes.

Wat nu, de Nachtegaalsbrug was weggenomen en de Spankerensebrug eruit gedraaid. Maar hevig tegen de Duitsers geschreeuwd dat ik erover moest. Nou, draai de brug er nu maar in dan. Toen maar

weer trappen. Het was verschrikkelijk. De mensen hadden de jagers aan horen komen suizen en hadden naar de schuilkelders op de wal trachten te vluchten. Mej. Rozeboom was naar beneden gevallen en had een gecompliceerde bovenbeenbreuk. Halfweg lag Mej. Zuring, moeder van vier kinderen (die waren gelukkig een eind verderop bij een boer); dood, met het hoofd naar beneden, grote open buikwonden en de schedel gelicht. Links bij de ingang lag Rozeboom, ook dood, en rechts de vader van Mej. Zuring; Boekhoven is over mevr. Zuring heen naar beneden gekropen en heeft een been afgebonden. De jongens werden later gecommandeerd de stoffelijke overschotten op te ruimen en de ingang vrij te maken. Nou daar had niemand zin in. Eerst, ja we moeten op de dokter wachten. Prachtig hulp gekregen van burens die een paar dekens van een schip gehaald hadden en de juffrouw bedekt hadden, zodat het niet zo erg leek. De anderen kregen ook meer durf en gelukkig werden de lijken aan de kant gelegd. Het was geen gezicht beneden in de kelder. Juffrouw Rozeboom was steeds bij kennis. Later kwam de dokter met een rijwielbrancard en heeft de politie de ingang verbreed en haar naar boven op de fiets gelegd. Maar naar Doesburg met Zuster Tonia. Nou, we waren wat jaloers op dat fietsje. Meteen de gelegenheid maar waargenomen en moest een kraamvrouwtje met baby weer thuis brengen. Om acht uur waren we weer thuis.

ZATERDAG 31 MAART 1945

Blum is niet weer gekomen. Oskar wel, hij heeft triplex op een wagen laten pakken en weg ermee. 's Avonds laat werden de paarden en wagens van ons gevorderd. Op weg naar Apeldoorn met Booy bezig geweest om iets te horen. Afgesproken voor morgenvroeg. 's Middags kwam Oskar niet weer.

ZONDAG 1 APRIL 1945

Pasen; de hele nacht getrek van belang. Ik was vroeg op. Colones voertuigen uit Doetinchem en omstreken, ook uit Ede. Heb me voor niets uitgesloofd, want er was geen stroom. Terug en eerst een stukje eten. Nou, de hele boel stond op weglopen. Bij het tramstation wezen kijken, want daar zouden ze zich opnieuw moeten melden. Maar geen mens had er oren naar. Blum nog gezien bij een pantser. Bij de zagerij hetzelfde geval; verschillende mensen waren al gaan lopen. Maar drie

man uitgezocht die de wacht moesten houden. Inkwartiering van keukenwagens en paarden. Vannacht zouden ze weer weggaan. Aan de Spankerensebrug werd weer geladen. Dan was er ineens stroom 's morgens, 's middags wou ik er gebruik van maken. Maar nou voorgoed weg? 's Avonds langs het veer en de Hogestraat, allemaal mensen staan te gapen naar het wonder der aftocht van de 'Grosse Duitsland Armeel'. 's Morgens en 's middags een paar keer een stelletjes jagers, plotseling uit de wolken op verkenning. Nou, dat ging aardig pief paf poef van het afweer. Wat zal morgen ons brengen?

MAANDAG 2 APRIL 1945

's Morgens weer vroeg naar de zaak. De paarden waren weer present. Net aangekomen, moesten ze 's avonds weer ter beschikking staan. Wou aan het zagen gaan met onze eigen mensen. Ik had ze goed en wel aan het werk. Maar ribben zagen voor eventuele kapotte bruggen, of daar kwam er één aanstuiven dat de mensen zich bij het tramstation moesten melden. Daar gekomen moesten ze graven bij de Langebrug etc., nog vlug stellingen maken. Er waren niet genoeg mensen gekomen en daarom moesten de onze maar. Ik kreeg er een zevental oude en zieke mensen voor terug, die moesten dan maar generatorhout zagen. Afijn, daar is niets van gekomen.

DINSDAG 3 APRIL 1945

Vanavond verschillende branden achter Doesburg etc.

WOENSDAG 4 APRIL 1945

Vannacht om half twee begonnen de granaten te suizen (oei oei-bang), ze zijn tot vlak bij Lagestraat gevallen. Zadelhof, een boer uit de Waard, is gedood. In de buurt van Doesburg een harde knal om ongeveer vijf uur en bij het maanlicht zag ik een rookzuil. De oude zagerij zou vanmiddag om één uur weer beginnen te draaien. Om ongeveer negen uur werden de jongens aangezegd bij Groeneboom te zijn, zich om één uur te melden om generatorhout te zagen, dus ging het zaakje niet door. Gelukkig stroom. 's Middags naar de baas geweest. Hupkes jr. is in Doesburg. Verschillende branden braken waarschijnlijk uit bij de Kraakschelaan en zo verder Doesburg in. De Tommy's zijn zeker aan het veroveren. Titia is gisteren niet

weer gekomen. Ze blijft waarschijnlijk in Amsterdam. Twee voerlui zijn weer gekomen, alleen met de paarden. De wagen hebben ze gehouden. De paarden konden in Apeldoorn niet verder. Jaap Draaijer is nog met twee paarden verder meegetrokken. De band van de nog aanwezige luchtband leeg laten lopen. Vanavond een grote brand in Rha, ik hoorde mitrailleurknetters. De soldaten trokken tegen achten in stelling. Dus van graven komt morgen toch niets. Je graaft anders je eigen graf. Voor alle zekerheid heb ik maar een paar koffers klaar gezet bij eventuele brand. Ben ook naar Van Sommeren geweest en daar ook even instructies gegeven. Tot morgen: bevrijding? Vanmiddag een paar granaten in Dieren, dwars door het dak van huis van Böttger, bij de korenschoof tegen een lindeboom tot stilstand gekomen, gelukkig allebei blindgangers. Door twee schijnwerpers werd de hele nacht een reusachtige V gevormd. Westervoort is in Engelse handen.

DONDERDAG 5 APRIL 1945

Niet gewerkt. Jaap Draaijer is nog niet terug. 's Middags nog naar de begrafenis geweest van de drie mensen. 's Middags is door een granaatsplinter een dochttertje van Melgert gedood: beide halsslagaders waren doorgesneden.

VRIJDAG 6 APRIL 1945

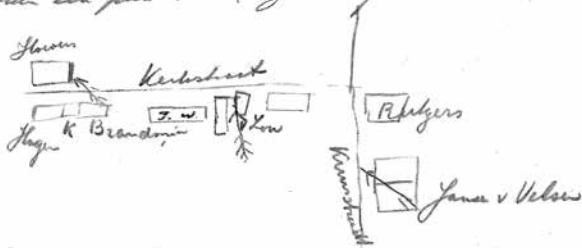
's Morgens weer naar kantoor om wat nieuws op te doeken en tevens een spelletje schaak. Erg rustig is het anders niet. De Duitsers schieten over ons heen, van de weeromstuit krijg je ook Engelse granaten. Echter heel wat blindgangers. Eén is er ook in de nieuwe loods terechtgekomen. De dop was eraf, die kon ik niet vinden; leeggehaald? We hebben het ons een beetje makkelijk gemaakt: we hebben nu ook een muzikje. Vanmiddag anders niet erg rustig gezeten; ze waren aan beide zijden doffertjes aan het geven. Na een lang salvo kon ik de kruitdamp op Rha op zien trekken. Vanavond de mensen op een hoop, Doesburg zou plotseling veroverd zijn. 't Is op het ogenblik anders nog aardig van boem. Bommetjes om negen uur 's avonds. Moeder heeft weer een beschermheilige opgedoken. Nou, ik was aardig kwaad; mijn slaapplek ging eraan.

Vannacht een aardig gebulder; een tank rijdt naar voren op Rha en wij krijgen salvo's over Dieren, een poos later op Olburgen. Ik heb anders nog behoorlijk geslapen. Gisteravond zijn op de Harderwijkerweg Klokman en zijn zoontje door een granaat gedood. Zo nu en dan een mitrailleur horen ratelen en andere knallen, waarschijnlijk handgranaten? Op de zagerij is geen stroom meer. In de vroege morgen is de handwagen van ons geleend, hij is ondanks de nachtwacht uit de loods weggehaald. Op de weg zijn door een paar klungels de wielen er afgehaald en een paar andere er weer aangezet. Een paar potjes geschaakt. 's Middags even naar Dieren, onderwijl slaat er een granaat in bij Groeneboom; ene Van Mierlo gedood. Gisterenavond plukjes mensen in de Kerkstraat. Doesburg zou gevallen zijn. Het was onverwachts vanuit Angerlo bekendgemaakt, de vlag hing uit werd beweerd. Ik kon het niet geloven. Vandaag erg helder weer. Onze buurman komt vast beweren de vlag met de verrekijker ook gezien te hebben. Nu, even boven het Buurtlokaal met mijn kijker wezen kijken, maar geen zekerheid. Op de terugweg naar huis sloeg een granaat in een lege woning aan de Enkweg in, ben nog even wezen kijken maar gelukkig niets gepasseerd. Bij de verlading aan het spoor was zo'n kleine vierhonderd man hout aan het zagen. Die mooie dennenpalen en zaaghout waren zogenaamd vrijgegeven door de Duitsers, een gesleep van belang. Door de wielen gezakte karretjes etc. Enfin, later werd het verboden en moesten ze het hout terugbrengen. Resultaat: alle palen weg en de helft van het zaaghout (de dikke stammen). Ik kom thuis, er was overal naar mij gezocht. Ik moest direct naar Olburgen, daar waren gewonden. Met de brancard op stap, op de pont zei men mij dat het in de Drieslag zou wezen. Nou, door al die gaten en blutsen, zweten als een 'old' paard en het moest toen op de steenfabriek zijn. Daar zat zo'n honderd man gebivakkeerd, een granaat was er terechtgekomen en stenen etc. Twee doden (grootmoeder en moeder Heg) en twee gewonden. De mensen waren door het mooie weer buiten gaan kijken. Teruggefietst met één op de brancard en één achterop. Om negen uur thuis. Morgen weer een andere dag. Ik kon Zutphen goed zien roken, de rook ging nog over Dieren.

Vannacht niets bijzonders. Lekker nog in mijn eigen bedje geslapen. Eerst naar het parochiehuis om mijn tas op te halen en toen naar Böttger om mijn verbanddoos. Böttger deed in ochtendjas en blootsvoets in sandalen open. Nou, hij was nog even bij patiënten geweest op Olburgen. En daar had hij een stelletje eieren opgedoken, ik kreeg er vier stuks mee van hem ondanks protesten. Ja, je hebt je leven willen wagen, dan moest er ook een beloning komen. Dat leven wagen viel nogal mee. Zodoende kreeg ik wel geen ijzeren kruis maar een eierkruis. Naar kantoor, een beetje schaken met R. Otten. Er is nog een Duitser geweest om een beetje hout. 's Middags laat gegeten, plotseling begon het pang, pang, een stukje staat opgesteld onder bij de tennisbaan, te schieten. Een poos later weer meteen fluit, beng, fluit, beng; Engels antwoord. Het Wilhelminaplein rondgefietst etc. maar niets gezien. Tegen vijf uur naar de zaak wezen kijken. Langs Lebbink gegaan, een granaatdop was door de voorruit gegaan de woonkamer in. Gelukkig waren ze sinds een paar dagen in de keuken. In de Noorderstraat waren een paar granaten vlak bij de tennisbaan tegen de tuinmuur gevlogen. Toen naar kantoor. Booy heeft al vaak gezegd dat ik beter in de Kerkstraat kon blijven. Hij wou me liever bij kantoor houden. Terug nog even naar de baas, onderwijl weer hakkie puf. De anderen hadden het eten al op, waren aan 't nakauwen en daar had je de poppen weer aan het dansen. De Tommy's schoten nu ook Hoevers en troffen Van Zon en Jansen van Velzen. Treffers naar voren gestoven, hoor geschrei, bij Van Zon achterom, tuinhekje lag ondersteboven, er naar binnen gegaan. Gelukkig is er niets gebeurd. Even alle kamers rondneuzen, niets gelukkig. Weer naar de straat en naar Jansen van Velzen, wonder boven wonder ook niets. Weer thuis vind ik dat het tegenover bij de buurman van hetzelfde laken een pak maken was. Gelukkig ook niets. Bij Jansen v. Velzen was de granaat dwars door de dubbele woning heen gegaan. Aan de knallen te horen dacht ik: 'het is zo wel mooi geweest', en ging verder eten. Later er wel even naartoe, ik kon zo binnenlopen. De meesten zaten in de kelder en waren erg overstuur. Een granaat was boven op het dak gevallen en ontploft, de splinters gingen door twee vloeren en plafonds heen en in de keuken werd Juff. Ligtenbelt door de schoen heen aan de grote teen verwond. Ze moest naar het parochiehuis gebracht worden.

verval dat lijnover bij de Duitsers bleefde
blijven en pas was. Gelukkig ook niets.

Bij Jansen / Velzen was de gemeent dokter door de
dubbele woning, hier gegeven

Ook op de IJsselbrug was een mevrouw aan het been gewond, terwijl bij Kempf twee granaten door het huis zijn gegaan waarvan er één niet is ontploft. Later werd door de evacuatiedienst aangeplakt dat op last van de Wehrmacht de Lagestraat, Veerstraat en Noorderstaat moesten worden ontruimd. Na zes uur 's ochttends een gesloop van belang. Natuurlijk, ik geloof dat het zachtjes aan menens wordt in Dieren.

MAANDAG 9 APRIL 1945

Ook Olburgen en de Waard zijn vannacht geëvacueerd. Vanmorgen lag er al een dood paard bij Kats op de vijfsprong. 's Avonds werden er mannen gepikt om vee op te halen uit Olburgen. Het werd meest afgevoerd naar Eerbeek voor consumptie. Verder is er weinig gebeurd. Even over acht nog bij de dominee over de schutting en de baas een bezoek gebracht. Van dominee een standje gekregen wegens de niet geoorloofde klimpartij. Om negen uur slot. Twee Engelse granaten, ik kan niet te weten komen waar.

DINSDAG 10 APRIL 1945

Een prachtige dag, weinig gebeurt er. Een paar knalletjes van de Duitsers, dat is alles. 's Middags troepen bommenwerpers en transportvliegtuigen beschermd door veel jagers richting Vorden-Nijmegen. Gisteravond was een jagertje aan het luchtschrijven. Nu was de betekenis: dubbel ingesloten?

manipulatie...
jagen richting...
gisteren avond een jagertje aan 's lichts
schijnen
bedekken: dubbel ingesloten.
Wijf Woensdag, donderdag, vrijdag en zaterdag.

WOENSDAG 11 APRIL 1945

Woensdag, donderdag, vrijdag, zaterdag: spoorbrug en kanaalbruggen laten springen. 's Nachts om twaalf uur de andere dag de spoorbrug nog een paar keer. Vrijdag zijn in Brummen door de SS acht man doodgeschoten, o.a. Beien, Zomers etc.

ZONDAG/MAANDAG 15/16 APRIL 1945

Gisterenavond had Wytze zeker een rare droom gehad; om ongeveer elf uur wordt hij wakker en verbeeldt zich stellig dat de Tommy's op komst zijn. Hij springt uit bed en maakt de hele familie wakker. Je hoeft niet bang te zijn. Er kon wel eens wat gebeuren, houd je maar gereed om dadelijk naar de kelder te gaan. De koffers moesten feitelijk ook in de kelder etc. Maar verder kon je rustig blijven liggen. Resultaat: de hele familie het bed uit en heen en weer gesjouwd. Mies (evacu  uit Arnhem) heeft tot twee uur in de kamer op een stoel gezeten. Toen ten slotte maar weer naar bed. Dat heb je ervan als een lieve jongen een nare droom heeft. Ik dacht nog eens fijn uit te slapen. De hele week was het doodkalm op de zaak geweest, dus vandaag het er maar eens van nemen. Om half acht stond het dochtertje van de heer Hupkes voor de deur. Of ik om acht uur in de zaak wou wezen voor triplex uitgifte. Het postkantoor en de grote brug waren om zes uur opgeblazen. Bij de zaak kwamen een paar Duitsers om paarden van Horsting uit Olburgen te halen (die waren bij ons gestald). Verder werd er hout gekaaid²³ om hout voor een stelling tussen de Lepper en ons. En achter Booy bij de heg begonnen ze zich ook te nestelen. Van Veen van de Zuurstoffabriek werd het huis uitgezet, ook voor een stelling. Richting Koepel de Kaap geschut, gebulder en mitrailleurs.

23 In oudnederlands betekent kaaien "van richting veranderen", maar sommige bronnen verwijzen naar het aan de kaai of kade liggen.

's Middags was het helemaal stil, ben naar de brug wezen kijken: totaal verwoest. Postkantoor achterkant, telefoon- en telegraafcentrale, alles is in spanning maar het blijft stil. Alleen veel burgers op straat. Ik wou om half vijf nog even naar de zaak toen het gerucht ging dat de Tommy's in de Torenallee waren. Even later schoten de moffen een paar granaten in die richting af. Maar gauw naar huis, dacht minstens: nu gaat het spel beginnen. Een veldbed in de winkel opgesteld en maar gekleed naar bed, dan konden zij mij zo te pakken nemen. Om acht uur kwam een sportvliegtuigje even verkennen boven het veer en bij de brug. Tjonge, wat vliegt zo'n ding langzaam, net een bromtol. Vannacht nog wat ontploffingen op de Doesburgerdijk. Om kwart voor acht weer naar de zaak. Geen mof meer te zien, alles was ingerukt. Bij de brug waren de burgers al bezig het puin aan de kant te gooien voor een noodbrug, maar er waren nog geen Tommy's. Naar de zaak. Paard voor de wagen en vast hout opgeladen voor de veiligheid, met schoppen en spijkers etc. Even gewacht tot de Tommy's er waren. Toen vooruit maar jongens, in twee uur tijd hadden we een fijn bruggetje voor elkaar waar tot tien ton overheen kon. Een enthousiasme van belang. Meisjes waren steen en puin aan het doorgeven en een heel stel mannen was aan het graven. De vlaggen gingen uit. Verschillende Duitsers werden achter huizen opgepikt of kwamen er vandaan, blij dat voor hen de oorlog afgelopen was. Naar de zaak terug of daar kwamen tanks van de Tellingenlaan aanzetten, allemaal langs ons heen. Tjonge, wat konden die makkelijk bochtjes nemen. Nog een sigaret gehad en een plak chocola. Wat een materiaal, geweldig. Allemaal radiografisch met elkaar verbonden, lange staafantennes erop, het ging prima. Ge Hupkes is de pijp nog op geweest en daar oranje aan getrokken. Verder werden de NSB'ers en de moffenmeiden opgehaald, naar het politiebureau en later naar school!!!, door burgers met de Oranjeband om en een geweer op de schouder. De 'sikken'²⁴ Masseling werden ook opgehaald. Hun deur was op slot, die werd ingetrapt. Eén had zich in de schoorsteen verstopt, zo zwart als roet kwam die tevoorschijn. Een gejuich ging op, het werd meteen gefilmd. Moeder heeft ook nog even een Schot opgescharreld. Volgens hem verwacht 'Juliaantje' weer een baby'tje, het werd weer een meisje zei hij. Naar Ellecom geweest en De Steeg. Wat zag de Middachter Allee eruit, allen waren al aan het opruimen.

---

24 Waarschijnlijk een scheldwoord.

naar Apeldoorn! Even voorbij station Laag-Soeren was het afstappen. Door een B.S'er (een nieuwbakken ordebewaker) staande gehouden. Ik mocht niet verder. Er waren orders dat de bevolking zich voorlopig niet mocht verplaatsen in verband met de moorden in Brummen. Dan maar terug. Even terug waren bij de houtopslag en kolk een paar van onze mensen bezig een roeibootje uit de kolk te halen. Even gewacht, mij laten overzetten en ik was in de gemeente Brummen. En weer de gang erin, nu aan de overkant van het kanaal weer richting Apeldoorn. Ik was een Brummenees geworden. Over het jaagpad kon ik nu zingen: Toen het karretje op de zandweg reed. Onder Beekbergen kreeg ik weer een liftje over het kanaal en was ik weer onder de mensen. Op Ugchelen aan. Het werd echter stil op de weg. Hé, daar ligt een oud door de wielen gezakt vrachtwagentje, de lading op een hoop; munitie. Dat gaf geen prettig gevoel. Even afstappen? Daar zie ik een burger achter zijn huis uit komen. Ga beslist niet verder, was zijn kreet; anders ben je zeker je fiets kwijt. Nog geen half uur geleden waren er hier nog moffen. Apeldoorn zou pas gisteravond bevrijd zijn. Het leek hem beter richting Apeldoorn te gaan. Dan maar een eindje terug en over Apeldoorn. De man had gelijk, de intocht van soldaten en materiaal was daar begonnen. De Groteweg maar aanhouden, langs de gedenknaald bij het Loo. Met al die ferme jongens naast je richting Amersfoort moet je je toch wel veilig voelen. De Julianatoren voorbij. In de verte hoor je geschut. De stoet staat stil. De mannen uit de wagens en aan weerskanten het bos in. Het leek mij veiliger er maar bij te gaan zitten. Het bange vogeltje kreeg zelfs een 'witte brood' toegeworpen. Hij kon daar bij het wachten op kauwen! Na een tijdje kreeg hij nog gezelschap dat ook graag verder wilde naar 'Holland' op aan. In het zonnetje aan de kant van de weg was het toch wel uit te houden. Steeds maar nieuwe troepen. Aan het eind van de middag kwam er een officier op ons af en ik moest in m'n oude school-Engels vertellen wat we eigenlijk van plan waren etc. Van hem kreeg ik toen de raad in Apeldoorn onderdak te zoeken, want van verder trekken kwam die dag niets meer. Het was in ieder geval slecht voor onze gezondheid! Een onderdak in Apeldoorn, zou het lukken? De eerste de beste mogelijkheid maar onderzoeken en we kwamen bij een boswachterswoning bij de echopot, geen mens te bekennen. Kennelijk hadden er Duitsers in gezeten, oppassen geblazen. In het schuurtje erachter, zou dat niet wat voor ons wezen? De deur was los, er lag een hoop antraciet en ook nog een baal stro. De kolenhoop gelijk gemaakt, de baal stro uit

elkaar en er overheen, en ons bedje was gespreid. We konden dus zwart slapen. Van slapen kwam niet veel, de hele nacht militaire transporten langs ons heen. Een voordeel was, een wekker hadden we niet nodig.

WOENSDAG 18 APRIL 1945

's Morgens hadden mijn tijdelijke slaapjes het wel voor gezien en gingen terug, terwijl ik zei de gek probeerde dichterbij Putten te komen. Nu dit lukte in het begin. Ik kwam zelfs tot dichtbij het kruispunt Wittenberg. Het begon stil te worden. Ik moest maar eens afstappen en nadenken: hoe verder? Nu, dit lukte in het begin. Ik kwam zelfs tot dichtbij het kruispunt Milligen, wel voor het kruispunt Wittenberg (Garderen - Hoederloo). Het begon stil te worden, ik moest eens nadenken. Hoe verder? Ging zitten! De knopen op mijn jas had ik al verschillende malen geteld: nee, ja, nee, ja, enz. Toen kwam er opeens een Jeep vanuit Apeldoorn aanstuiven, die zwaaide van de weg en stelde zich achter mij op. Plotseling een luide kreet, Fire, en voor mij aan de andere kant van de weg was gecamoufleerd een stuk geschut opgesteld dat begon te schieten. Mijn maag begon te draaien: wegwezen jongetje! Terug naar Apeldoorn? Bij de afslag naar Speuld kwam de gedachte op: er leiden meer wegen naar Putten! En je zit nu toch achter de Linies! Zo gedacht zo gedaan. Wat was het stil! Geen luis te zien; zelfs de vogels waren weggetrokken: Alleen op de Wereld? De Herder waar is hij? Toch kwam ik een zorgzame boer tegen (een engel?) met de kreet: 'Vooral niet verder. In ieder geval niet naar rechts richting Ermelo, daar zijn moffen'. Rechtdoor dan maar richting Drie, zou dat kunnen? Ja, dat wist hij niet, vooral geen zijpaden. Verhalen uit het grote boek²⁷ gaan dan toch door je heen! En dan moet je verder. Bij het verder fietsen kreeg ik opeens het gevoel: er zit iemand achter mij aan! Verbeelding? Van de weg af, de bosjes in, de fiets onder een bult bladeren, en zelf de kop in het zand? En ja, daar kwam iemand op een fiets aanjagen; een verdwaalde Duitser, ging mij in vliegende vaart voorbij en even later kwam hij weer terug en sloeg de Driewegenweg richting Ermelo in. De Drieseweg lachte me nu toe. Op de Drie nog even nieuws gevraagd, maar niets wijzer geworden over Putten. Onder Ermelo zou nog gevochten worden. Gauw verder, er vandoor naar nummer 68. Maar geen Cootje, die

---

27 Bijbel.

was de intocht van de Tommy's gaan bewonderen²⁸ en de aftocht van de bezetters. Het 'wonder' van de komst van Titus bracht de hele familie in feeststemming. Sim haalde nog een kunststukje uit (ziende op zijn bakkerstijd) door kunsttaartjes te maken. Het viel bij ons allen in de smaak. Alleen ontbrak nog bericht over Wim in een Duits concentratiekamp en Gerrit in Japan, en dan niet te vergeten over de andere Puttenaren die in oktober waren weggevoerd.²⁹

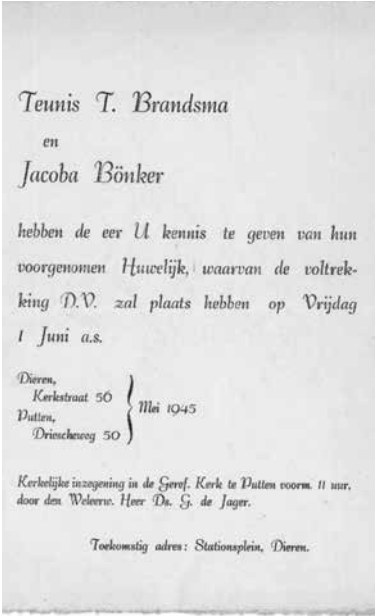
Foto gemaakt door Sas van Koeveringe,³⁰ vriend van vader. Samen wilden ze in 1935 op de fiets naar de wereldtentoonstelling in Brussel. Zij zijn ergens in België gestrand. Of deze foto tijdens deze reis is gemaakt is niet duidelijk.

28 Bron onbekend: (Toestand in Harderwijk) Een plaatselijke politiefunctaris beleefde het aldus: 'Harderwijk, zondagmiddag 8 April. Eindelijk tegen vijf uur komen de zware tanks (1st Can. Corps behorende tankdivisie) de stad in ratelen, gevolgd door langs de huizen sluipende infanterie. De mannen zijn zwart bestoven en de commandanten kijken door de mangaten der tanks. Huilende, lachende, springende dol dwaas doende mensen bestormen de tanks met bloemen en schreeuwen zich schor. Ik zie het en kan het allemaal niet verwerken. Eindelijk, eindelijk bevrijding. In trossen hangende kinderen, grote en kleine, en de gevechtswagens en de soldaten weten niet beter te doen dan goedmoedig te lachen en eten en chocolade en sigaretten uit te delen.'

29 Als gevolg van deze geschiedenis is bij het betrekken van het eerste huis van onze ouders aan de Oranje Nassaustraat te Dieren Oma Bönker tot aan haar overlijden bij ons in huis komen wonen.

30 Sas (*vermoedelijk overleden 1966*), heeft het trouwalbum en de eerste foto's van het 'nieuwe' gezin Brandsma verzorgd. Verder heeft hij nog aan vader gevraagd om bij hem op het Jeugdorp de Glind te komen werken waar hij Meester was. Door familieomstandigheden is vader daar niet op in gegaan. informatie: <http://wqd.nl/dvJw>.

Pa en Ma traden op 1 juni 1945 in het huwelijk. 61 Jaar deelden zij hun leven.

Pas getrouwd stel verlaat het gemeentehuis te Putten.

Hun eerste 'woning' een kamer in Oranje Hotel Stationsplein Dieren.

Dankwoord

Aan de broers en zus die vader en moeder zin en geluk hebben verschaft: Johannes Willem (Wim), Jan Gerrit (Jan), Hedzer Wytze (Wytze), Theunis Jacoba (Teo), Sijmen, Elisabeth (Els). Samen met hun kinderen hebben zij vader weer geholpen bij het gevecht met zijn lichaam dat hem steeds meer in de steek liet. Zonder de inzet van mijn familie had vaders dagboek het licht niet kunnen zien.

Eindredactie: Frederike Beltjes, Suzanna Vergouwe en José Vorstenbosch.

Naam geven is in de geschiedenis geplaatst worden. Wij allen zijn vernoemd naar hen die ons voorgingen.

Bijlage 1

Brief van Jan Bönker aan zijn dochter Jacoba (augustus 1936)

PUTTEN, AUGUSTUS 1936

Lieve dochter en Opoe,³¹

Je brief in dank ontvangen en daar uit vernomen, dat jij je op Zaandam nog best kon vermaken, waarvoor wij zeer blij zijn.

Wij zijn gelukkig allen gezond en wensen voor jou en opoe het zelfde. Hebben jullie gisteren ook zo'n noodweer gehad? Het is hier verbazend erg gemeen. De gehele middag zijn wij in angst en beven geweest, je broer was zo bang, om drie uur begon het weer te lichten en te onweren tot gisteravond ½ acht aan een stuk door. Het was gewoon heel erg; en een regen gevallen, nog nooit zo gezien.

De mensen uit het landhuis, zijn geen joden hoor,³² maar heel ernstige gereformeerde mensen, man, vrouw en drie grote dochters, aardige mensen. Eén meisje was gisteren naar Apeldoorn geweest, en die werd door het weer overvallen in het bos, twee uur is zij alleen in het bos geweest, zij kon nergens schuilen, een toestand hoor.

Wanneer denk je thuis te komen? Wij hebben ons huis weer voor een week verhuurd à F40,-. Dat is nog meegenomen. Kom je deze week thuis, schrijf het dan even, dan kom ik je halen. Mag je nog een week blijven, dat moet je geheel zelf weten, laat dat ook even weten. Maar Gode zij dank, verder onheil heeft ons niet getroffen, de lichtleiding natuurlijk weer stuk, alles zit weer geheel zonder licht, en de nodige lampen zullen wel weer stuk zijn, maar dat kan ik nog niet zeggen, aangezien ik geen licht kan maken; de bliksem sloeg neer in het land

---

31 Oma Voet.

32 Ik schrok van deze tussenzin in de brief van de vader van moeder (Jacoba/Coba) aan haar toen ze in Zaandam bij Opoe verbleef. Uit navraag bij oom Sim, broer van moeder en de nog laatst levende oom uit deze generatie blijkt: 'In die tijd vluchtten veel joden uit Duitsland naar Nederland, Daarnaast is het ook mogelijk dat ze gewaarschuwd werden om geen joden in huis te nemen'. Tante Frieda (vrouw van oom Sim): 'Met Coba heb ik ook gesproken en er waren joden binnen de familie Voet (meisjesnaam van Oma Bönker) ingetrouwd'. Het is waarschijnlijk dan ook een tussenzin die ironisch bedoeld wordt.

van mevrouw Barger, dat mens was erg van streek. Bij Bosch en Zon³³ een stuk van de schoorsteen af en van het dak.

De regen stroomde in de slaapkamer: al het roetwater over het bed en het was een toestand en dat met 18 mensen in huis, en mevrouw kroop van angst in de kast en was geheel van streek, maar ook daar gelukkig geen ongelukken meer. Blijf je nog een week neem dan Opoe mee als opoe tenminste dat wil.

Wil je niet aan Dongen zeggen dat ik zal zorgen dat hij zijn hoed krijgt? Die heeft hij bij ons op tafel laten liggen, Ome Piet zou hem de vorige week zaterdag mee genomen hebben maar het kon onmogelijk. Nu zal ik wel een andere gelegenheid zoeken. Nu verder geen nieuws dan de hartelijke groet aan de gehele familie en een onbezorgde dag u en Opoe.

Een zoen vooral flink eten en veel slapen

dag

---

33 Pension.

Bijlage 2

Toespraak oom Sim op de begrafenis van zijn zus Coba

24 APRIL 2007

Beste mensen,

Graag wil ik beginnen met het uiten van onze waardering voor de wijze waarop jullie als kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen jullie ouders en grootouders met zorg hebben omringd. Helaas is dat in de praktijk van alle dag vaak wel heel anders. Vooral ook de manier waarop jullie je moeder zo lang mogelijk in haar eigen omgeving hebben laten blijven ondanks de vele problemen die dat opleverde. Wat geweldig dat er dag en nacht iemand in haar nabijheid was in verband met haar angst alleen te zijn. Ook namens Tante Frieda veel dank daarvoor. Toen ik vrijdag naast de kist stond om afscheid te nemen en Co daar zo rustig zag liggen trokken zich in een flits de Puttense jaren, voor het huwelijk van Co en Teun, aan m'n geestesoog voorbij en dacht toen dat daar ook misschien een deel van de angst en onrust van Co te plaatsen was. Een angst die op oudere leeftijd weer naar voren komt.

Onze ouders hadden in Haarlem een kruidenierszaak tot de jaren 1930. Hard werken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Rustig kwam iemand Zaterdagavond om half elf nog een half pond suiker halen en in die tijd was de klant nog echt koning en de Gruyter vlak om de hoek!!!

Toen ik werd geboren was Co bijna 9 jaar en een groot deel van de dag was zij mijn moeder, die voor mij zorgde. Ik vertelde, toen ik kon praten, dan ook vaak dat ik twee moeders had. Dat zou in deze tijd wat anders overkomen vrees ik!! Door ernstige hartklachten van onze vader moest de zaak worden verkocht en werden in Putten een groot woonhuis en een landhuisje gebouwd.

Wat moet dat voor Co, 12 jaar en Wim, 16 jaar, in 1931 erg zijn geweest om zo uit het grote, drukke Haarlem met de vriendjes en vriendinnen te verhuizen naar een Veluwe dorp, in het bos, aan een zandpad met links en recht op een 100 meter afstand achter het eikenhakhout de burenen. Van de grote de Kuyperschool naar het kleine dorps-schooltje met drie lokalen aan de toen nog Voorthuizerstraat, met klompenrekken in de gang. Zoals veel dochters was Co erg

op haar vader gesteld. Het overlijden van onze vader in augustus 1936 was een grote schok. De begrafenis op 31 augustus, vroeger Koninginnedag, de verjaardag van Wilhelmina en mijn 8ste verjaardag, kan dus niet worden vergeten. Co bleef met moeder en een jonger broertje alleen in het grote huis achter, omdat onze broer Wim reeds het huis uit was. Een deel van de inkomsten moest komen uit de verhuur van het landhuisje en pensiongasten in het grote huis. Co had dus een zware taak. Ze was graag gaan werken in het Zonnehuis in Beekbergen, maar vond dat ze dat niet kon doen. Wel heeft ze een periode, ik weet niet meer hoelang, een kleuterklasje gehad in de achterkamer. Zij was het ook die de schoolzaken voor mij regelde. Ook de seksuele voorlichting kwam van haar door middel van het boekje "Strijd in het jonge leven", waar ik overigens niet veel wijzer van werd.

De periode 1940-1945 heeft zonder meer ook voor Co veel donkere perioden gekend. Tot tweemaal toe werd ons huis gevorderd en we moesten binnen een uur het huis uit zijn. Gelukkig was het landhuisje leeg, maar ik weet nog van de angst dat de Duitsers - we noemde ze toen anders - de verborgen radio en het koper zouden vinden. Er waren de spannende fietstochten naar de omgeving van het IJsselmeer om karnemelk en soms vis te halen bij de familie Heimersen, die Co en ik om beurten deden en waarbij je steeds weer in angst zat dat de Engelse vliegtuigen zouden komen om station of spoorlijn te bombarderen en je weer eens een droge sloot moest induiken en hopen dat ze de andere kant op zouden vliegen. En dan de donkere dagen van 1 en 2 Oktober 1944. De zorgen en angsten om onze broer Wim die voor onze ogen door de Duitsers werd weggevoerd en al in December in een Duits concentratiekamp is overleden. De angst van en over Co die in de grote kerk werd vastgehouden en de angst tijdens het verbranden van veel woningen in Putten. Door het zwakke hart van onze moeder konden wij het dorp niet uit en mochten wij schuilen in de kelder van een tegenover gelegen huis waar de witte vlag uithing. De angst hoe het Teun, waarmee Co inmiddels was verloofd, in Dieren zou vergaan. Hoe wij vlak voor de bevrijding 18 april 1945 's nachts gedrieën in de gang bibberend gehurkt zaten terwijl voor ons huis Canadese verkenner slaags raakten met wegtrekkende Duitsers. Het zijn een aantal voorbeelden van het vele dat Co heeft meegemaakt en waarvan een gedeelte mogelijk onbewust de oorzaak is van de onrust en angst die ze de laatste jaren had. Tijdens de herdenkingsdienst van Teun

heb ik verteld hoe moeder en ik na de oorlog door Co en Teun zijn opgevangen, over de vakanties die wij samen doorbrachten. En de dankbare en fijne herinneringen die wij daaraan hebben.

We zullen Co en Teun missen als Broer en Zus en als vrienden. Als ons tweede ouderlijk huis zoals wij dat voelden. Wij waren altijd welkom en werden al bij de ingang van het pad opgewacht en welkom geheten: "Zo Fried, zo jongeman, fijn dat jullie er zijn."

Wij zullen in dankbare herinnering aan beiden terugdenken en ze steeds missen, evenals jullie dat als kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen zullen doen.

Van harte wensen wij jullie allen Gods nabijheid bij het verwerken van het verlies van jullie ouders en grootouders. Blijf als grote familie steeds met elkaar in contact en verlies elkander niet uit het oog. Koester de goede herinneringen die jullie hebben en vind troost in de wetenschap dat zij het nu beter zullen hebben. God zegene jullie allen.

Bijlage 3

Brief van Harmina (4 november 2014)

Het verhaal ging dat vader één keer per maand met zijn zus in Nieuw-Zeeland belde. Op mijn vraag aan Harmina (dochter van Titia) of zij ook iets wist over Titia's oorlogsverleden schreef zij deze e-mail aan mij.

4 NOVEMBER 2014

Lovely to hear from you. Sorry that I write in English, I haven't spoken Dutch for 31 years but I can sound out the written words and Menno (immigrated from Amsterdam and is like a son to me) ensures I have understood it correctly.

Mama had a strong belief in living in the present; not looking back and very seldom would share her stories. This may in part be because we did not ask but it was also because we were actively discouraged from asking as children and that habit stayed with us. It was also a way of forging a new life in a new country, which she did so successfully. Mama felt it was not a good way to live 'with a foot' in 2 countries. She did tell us of the school she founded and was principle of until leaving Holland, the program she ran and the success of the school.

She had some deep scars on her skin that were from being chased by a German soldier and his German Shepard dog, tripping over barbed wire, to rip open her leg and escape being caught. I understood that she was involved in moving British paratroopers to a new destination, dressing them as girls to get them safely out of the country. It was on the way home from this during curfew at night that this occurred. She spoke of the generosity of Oma Brandsma and how she gave away food etc. to others more needy, and how somehow something would still come their way. We got a sense of both the fear and the adventure of the war and her special love for your father with whom she was closest to in the family during those war years.

We found a photo of her and another man when we were noisy teenagers, to find out he had been her fiancée and had died, we never found out when or how. I also remember her telling us the story of Putten and how she used that to emphasise the horror of war.

Reading Oom Teun diary brings these stories back to mind. So I would love to read more and can work with Menno to translate for John and Kenneth. I do not remember what was said at the funeral specifically. I will ask John if he has a copy as he and Marian read it alternatively after the four of us had sat down and had written it together.

Let me know if you need me to write in Nederlands an incentive to try. Millaa and Cezan (I call them my specially chosen grandchildren) play with naming things in Dutch with me but I do not understand a lot of what Menno and Esther (Mennos wife) say to each other, as they speak too quickly. You may remember that the Nederlands I learnt from my parents was that spoken during the war. It caused a lot of humour 40 years ago when I met you, and language has changed significantly again.

Look forward to hearing from you again. I will follow up with any further insights.

All the best Harmina

Bijlage 4

Bladzijde uit het dagboek
(Zaterdag 9, zondag 10 december 1944)

of kantoor met de opwekkende mededeling
dat de S.S. de eerste 14 dagen van de winter
konden mannen van 16 tot 40 jaar en 10
van het aan alle kanten meegedrukte worden
Hiervan de O.S. die ook werden kanten en kanten
de mannen aan de hand van Dörsberg te
gaan, na afloop konden ze dan weer
werken. Een van de S.S. allen naar
Grote Sluwtij's kanten om aan te werken
Alles in rij en in rij. Om twee o' middag
reist hij met de bus naar Dörsberg
en weer uittocht. De O.S. was bij de
brug behulpzaam met wagens door het water
aan de hand. Er waren er eelers ook die
het kofferje reitigheids halve man naar elders
hielden. Het verhaaltje lijkt mij veel te
zwaar. Vrijdag avond nog iemand met koffer
gehad die naar familie in Rethem was voor
binnen in de bus. Ook in Rethem met over
de brug gekend, alleen boek de 40 jaar. Het
op terug was nog langs komen. Het was niet lang
gehoort.

Zondag 10 December 1944.

De invagen nog een gebrek van belang.
allereerst hun kofferje gebrek e of slop.
Zaterdag is Hant met Apeldoorn ook nog
over komen waaien, had niet gemerkt, lief
Jan mee genomen, maar een bus bij Apeldoorn
is te koop dat hij een goed plaats heeft
in was een goede jongen. In Apeldoorn was
er weer een, gemerd. Het is reeds gebrek
maar ja nog steeds in de rij en niet te
doen. Een koffer jagerij meeniet

Bijlage 5

Index

(Achter)namen

- Admiraal, 27, 63
Ambtman, 21
Barger (mw.), 83
Bauw (agent), 48
Beek (meisje van), 18
Beersum, Wilhelmus van, 46
Beien (doodgeschoten 11 april 1945), 74
Berg, dominee Van de, 48, 49
Blum, 66, 67, 68
Boekhoven, 68
Boer, A., 47
Boerman, 20, 32
Booy, 20, 24, 40, 60, 68, 72, 74
Booy, Appie, 61
Booy (pa), 62
Bosman (gedood 29 september 1944), 17
Bönker-Voet, Elisabeth (schoonmoeder), 12
Bönker, Jacoba (vriendin, verloofde), 2, 3, 9, 11-14, 23, 31, 43, 45, 46, 49-51, 53-57, 60, 61, 63, 78, 80, 82, 84-86
Bönker, Jan (schoonvader), 12, 13, 82, 84, 85
Bönker, Sim (zwager), 13, 26, 30, 31, 79, 84
Bönker, Wim (zwager), 4, 29, 35, 79, 84, 85
Böttger (huisarts), 57, 72
Brandsma, Johannes (vader), 9, 27, 28, 32, 34, 36, 46, 50, 53, 56, 57, 65, 66
Brandsma, Gerrit (broer), 10, 11, 23, 31, 47, 79
Brandsma, Marian (zus), 10, 11, 14, 17, 23, 26, 34, 63, 88
Brandsma, Titia (zus), 10, 27, 34, 36, 39, 41, 46, 51, 52, 55, 60, 67, 69, 87
Brandsma, Wytze (broer), 10, 11, 48, 57, 74, 76
Brandsma-Wissink, Harmina (moeder), 9-11, 18, 19, 27, 31, 36, 40, 42-44, 48-54, 56, 57, 68, 70, 75, 87
Breukink, 32
Brink, Bertha van de (verloofde van Wim Bönker), 4
Broekman (manufacturier, Arnhem), 39
Colijn, 43
Dalfsen (Putten), 11, 23
Dongen, 83
Draaier, Jaap, 70
Everst, 32, 33
Galland (partijman), 37, 52, 55, 65
Grasso, J.M., 47
Groeneboom, 55, 69, 71
Groot, Peter de, 24
Gullikken, 53
Haas, van de, 43
Harmsen (vrachtrijder), 43
Heeze (Oberforstmeister), 48
Heg (grootmoeder en moeder, gedood 7 april 1944), 71
Heimersen, 85
Hendriksen (garagehouder), 50, 63
Henke, 25
Hermsen, 27
Hert, Ir. (oud-ingenieur van Waterstaat), 40, 42, 44
Hoeve, ter, 32
Hoevers, 72
Horsting (Olburgen), 74
Hueting, 40
Hupkes, Jan, 25, 32, 36, 37, 38, 39, 53, 60, 61
Hupkes (mijnheer, baas), 21, 39, 76
Hupkes, Henk, 39
Hupkes, Ge, 75
Ingen, van, 22
Jansen (van de kegelbaan), 32
Jansen van Velzen, 72
Kaluwik, Oskar, 49
Kats, 73
Kempf, 73
Knip (familie), 15, 41
Knip (juffrouw/Mies), 27, 42, 43, 46, 47, 50, 51, 54, 55, 63
Knip (mijnheer), 51, 57
Koenrad (Herr), 24

Koeveringe, 56
 Koeveringe, Sas van (vriend), 79
 Kolkman, 18, 19, 21
 Koopmans (familie), 32
 Laurens, 41
 Lebbink, 20, 24, 27, 36, 41, 48, 55, 60, 61, 62
 Lei, van de, 51
 Lentink, Albert, 39
 Lepper, van de, 67
 Ligtenbelt (overleden 31 dec. 1944), 24, 25, 27, 32, 34, 38
 Ligtenbelt (juffr.), 72
 Lobski (hoofd van de bende), 24, 25
 Maertz (dominee), 45
 Magneet, Levie van de, 46
 Malestein (Putten), 23
 Masseling, 75
 Meerdink (familie, Hilversum/Laren), 42
 Menke, 25
 Mensingen (pension), 53
 Mierlo, van (gedood 7 april 1945), 71
 Misset, 63
 Mof(fen), 18, 24, 28, 52, 54, 75, 77, 78
 Musch, J., 22
 Nederhagen, 52
 Onderwater, 36
 Oskar, 50, 61, 62, 66-68
 Pelgrim (juffr. en 2 kinderen, gedood 3 oktober 1944), 20
 Pelgrim (zus van juffr.), 20
 Pia (zus van vriendin van Co), 23, 28
 Pieper (gedood 29 september 1944), 17
 Rauter (Obergruppenführer), 59
 Rensing (landraad), 23, 24, 48, 58
 Rozeboom (mej.), 68
 Sachtleven, 63
 Schuhart, 33, 36, 38, 41, 49
 Slijkhuis, 55
 Sonneberg (de oude), 20
 Stegers, Dora en Tomie (Arnhem), 32
 Stegeman, 31
 Stoltenborg, 21, 27
 Tersteeg (mw.), 47
 Veldhuizen, 67
 Verhoeve (boer), 34
 Voet (Bönker), Elisabeth (schoonmoeder), 12, 82
 Voet (noot 32 fam.), 82
 Vöros, Frans (Haarlem), 65

Walbeek, van, 19, 22, 27
 Wasserman van de Lepper, 27
 Westhof, 21, 62
 Wieringa, 61
 Wissink (Brandsma), Harmina (moeder), 9-11, 18, 19, 27, 31, 36, 40, 42-44, 48-54, 56, 57, 68, 70, 75, 87
 Wijst, Jan (Eindhoven), 32
 Wolf, van de, 24
 Woude, van de, 29
 Zadelhof (boer uit de Waard, gedood 4 april 1945), 69
 Zandbergen (boer), 60
 Zomers (doodgeschoten 11 april 1945), 74
 Zon, van, 72
 Zuring, 68

Geografische namen

Achterhoek, 9, 14, 44, 54, 65
 Almelo, 13
 Amersfoort, 23, 24, 44, 77
 Amsterdam, 27, 41, 45, 46, 47, 55, 67, 70, 87
 Andijk, 46
 Angerlo, 71
 Apeldoorn, 19, 20, 24, 32, 37, 39, 43, 44, 60, 68, 70, 77, 78, 82
 Apeldoorn (Julianatoren), 77
 Arnhem, 14, 15, 18, 22, 32, 37, 39, 44, 47, 52, 54, 74
 Assel, 27, 28, 44, 55
 Beekbergen, 17, 23, 28, 60, 77, 85
 Berlijn, 50
 Bingerden, 24
 Brummen, 14, 42, 48, 63, 74, 77
 Borculo, 58
 Deelen, 37, 53
 Delfzijl, 65
 Den Haag, 43
 Deventer, 43, 53, 54
 Dieren, 9, 11, 14, 15, 17, 19, 22-27, 29, 31, 37-39, 41-46, 51, 53, 55-57, 65, 70, 71, 73, 76, 79, 80, 85
 Dieren, Nieuw, 42
 Didam, 42, 50, 54
 Doesburg, 22, 24, 25, 34, 35, 37-39, 44, 48, 50, 53, 54, 59, 61, 65, 68-71
 Doetinchem, 41, 50, 54, 62, 63, 67, 68
 Drie, De, 24, 63, 78

Ede, 12, 14, 28, 34, 68
 Eerbeek, 43, 56, 60, 73, 76
 Eindhoven, 32
 Ellecom, 22, 34, 40, 51, 52, 56, 65, 75
 Emmerich, 22, 26, 50, 54
 Enschede, 12
 Ermelo, 55, 78
 Garderen, 78
 Gendringen, 28
 Gennep, 27
 Gouda, 30
 Groningen, 29, 63
 Haarlem, 12, 26, 35, 57, 65, 84
 Harskamp, 17
 Hilversum, 41, 42
 Hoenderloo, 17, 23, 55, 78
 Hoog-Keppel, 43
 IJssel, 19, 37, 41, 49-51, 56, 57, 59,
 62, 63
 IJsselmeer, 15, 85
 Kleef, 50, 54
 Koepel de Kaap, 74
 Kootwijk, 28, 44
 Kruisberg, 59
 Laag-Soeren, 43, 48, 53, 60, 76, 77
 Loenen, 17, 49, 54, 60, 76
 Mainz, 64
 Menslage, 12
 Mokum, 41, 55
 Nijkerk, 15, 31
 Nijmegen, 14, 37, 42, 49, 54, 73
 Olburgen, 57, 63-66, 71-74
 Otterloo, 34
 Putten, 2, 4, 9, 11-15, 17, 22, 23, 26-30,
 34, 39, 44-46, 49, 53, 55-57, 61, 63,
 64, 76, 78, 80, 82, 84, 85, 87
 Rha, 70, 71
 Rheden, 43, 48, 49, 56
 Rijssen, 13
 Schoonhoven, 30, 45
 Steeg, De, 22, 36, 51, 52-54, 75
 Steenderen, 27
 Spankeren, 22, 35, 60
 Stroe, 17, 23, 26
 Terborg, 54
 Tongeren, 63
 Twello, 66
 Uddelermeer (Uddel), 31
 Ughelen, 28, 44, 77
 Utrecht, 41-44, 46, 47
 Varsseveld, 59
 Velp, 18, 22, 36, 43, 44, 51, 52, 64, 66

Voorst, 14, 42
 Voorthuizen, 23, 31
 Vorden, 27, 73
 Wageningen, 54, 55, 64
 Westervoort, 70
 Wezel, 64
 Willelberg, Prins, 57
 Winterswijk, 29
 Zaandam, 12, 13, 82
 Zeddam, 64
 Zeist, 39, 60
 Zelhem, 9, 39, 42, 57, 65, 66
 Zevenaar, 9, 54, 56
 Zutphen, 9, 23, 24, 27, 38, 39, 43, 53,
 54, 57, 62, 71
 Zwolle, 53

Straatnamen

Amsterdamseweg (Arnhem), 14
 Apeldoornseweg, 23, 28, 55
 Boschdijk (Eindhoven), 32
 Bolistraat (Doetinchem), 63
 Bredeweg (Zutphen), 38
 Enkweg (Dieren), 21, 64, 71
 Doesburgerdijk (Ede), 75
 Drieseweg (Putten), 2, 17, 55, 78
 Driewegenweg (Putten), 78
 Gardenseweg (Putten), 23
 Groene Gerritsweg (Hilversum/Laren),
 42
 Groteweg (Loo, Apeldoorn), 77
 Hamburgerstraat (Doetinchem), 63
 Harderijkerweg (Dieren), 62, 71, 76
 Hoflaan (Dieren), 65
 Hogestraat (Dieren), 46, 65, 69
 Holleweg (Dieren), 20
 Hoofdstraat (Dieren), 22
 IJsselkade (Zutphen), 9
 Jan Steenstraat (Haarlem), 12
 Kerkpad (Dieren), 61
 Kerkstraat (Dieren), 9, 71, 72
 Koepoortstraat (Doesburg), 23
 Koningstraat (Arnhem), 39
 Kraakschelaan (Doesburg), 69
 Kruisstraat (Dieren), 36, 49
 Laan (eerste, Dieren), 37
 Lagestraat (Dieren), 21, 69, 73
 Lange Juffer (Dieren), 34, 42
 Loolaan (Apeldoorn), 32
 Middachter Allee (Ellecom), 22, 75
 Molenweg (Doetinchem), 19

Noorderstraat (Dieren), 60, 72
 Oranje Nassaustraat (Dieren), 79
 Oranjestraat (Dieren), 66
 Pinkelseweg (Ellecom), 56
 Prins Hendrikstraat (Dieren), 20
 Schoolpad (Dieren), 76
 Spankerseweg (Dieren, Spankeren),
 21, 22, 62
 Tellingenaan (Dieren), 75
 Torenallee (Doetinchem), 22, 57, 75
 Utrechtseweg (Arnhem), 14, 17
 Veerstraat (Dieren), 73
 Voortuizerstraat (Putten), 84
 Waterstraat (Zutphen), 63
 Wilhelminaplein (Dieren), 72
 Zutphenseweg (Dieren, Zutphen), 60

Gebeurtenissen

Aanslag, 15, 63
 Amerika, 12 (noot 5)
 Apeldoorns-Dierenkanaal, 9
 Atoombom, 11 (noot 4)
 Bombardementen, 41, 53-55,
 60-64, 73
 Bom(men), 11, 13, 17, 18, 22, 35, 37,
 60, 61, 66, 67, 70
 Bommenwerper, 37, 40, 50, 53, 54,
 60-64, 73, 85
 Brancard (rijwiel), 68, 71
 Brand Putten, 22, 23, 29
 Bronkhorsterveer, 21, 27
 Brug(gen), 14, 15, 24, 32, 33, 35, 38,
 39, 50, 53, 54, 59, 60-63, 66, 67, 69,
 73-75
 Concentratiekamp, 4, 15, 25, 45, 79, 85
 Doden/lijken, 17, 18, 20, 32, 43, 54, 56,
 59, 63, 66, 68, 71
 Doesburgsebrug, 59
 Dolle Dinsdag, 13
 Duitsland, 15, 26, 28, 35, 37, 43, 45, 58,
 60, 69, 82
 EHBO, 9, 11, 39, 58, 73, 74
 Eierenhal (Putten), 30
 Emslinie, 45
 Engelsen, 47
 Evacué/geëvacueerd, 11, 14, 15, 17,
 19, 20, 23, 27, 34, 38, 41, 43, 50,
 54, 56
 Ginkelse Heide, 14
 Graven/graverij, 14, 19, 24, 25, 27, 29,
 30, 32, 34, 37, 39, 52, 69, 70, 75

Hof te Dieren, 39, 45
 IJsselbrug, 53, 73
 IJssellinie, 60
 Jagers, 35, 37, 45, 50, 60, 63, 68, 69, 73
 Japan, 11, 47, 79
 Joden, 82
 Kamp (Russen), 45
 Kerk, 11, 18, 23, 30, 31, 34, 36, 39, 45,
 48, 51, 56, 61, 63, 64, 85
 Nachtegaalsbrug, 60, 67
 Nationale Park, het, 17, 23
 Neuingamme, 3, 15
 NSB, 17, 22, 75, 76
 Normandië, 13
 Organization Todt, 25 (noot 13)
 Partijmensen, 51
 Persoonsbewijzen, 22, 37, 50
 Pont (veer), 9, 57, 71
 Poorterbrug, 15
 Represailles, 59
 Rijksdag, 50
 Rotterdammers, 30, 31, 45
 Sint Hubertus, 14, 11, 17
 Spankersebrug, 60, 67, 69
 Spoor-, 14, 17, 21, 22, 29, 32, 35, 37,
 44, 48, 53, 60, 65-67, 71, 74, 85
 Station, 19, 21, 22, 27, 31, 32, 36, 55,
 68, 69, 77, 80, 85
 Trein, 24, 26, 27, 29, 30, 36, 37, 43, 55
 V1 (raketbom), 13, 14, 35, 42, 43, 48,
 50-52, 54-58, 60, 63, 66, 67
 Woeste Hoeve, 17, 59

Een bomscherf in de roggepap, - dit is een van de kleinere ongemakken van het dagelijks leven dat hier wordt beschreven. Deze laconieke 'dagboekancier' van de laatste oorlogsmaanden, is een meester in understatement, en blijkt toch voor geen kleintje vervaard. Een citaat van Lao Tse (Tao Te Ching):

*'ware woorden zijn niet mooi
mooie woorden zijn niet waar
de deugdzaam geeft niet zoveel om woorden.'*

Was Teunis Brandsma een deugdzaam? Lees en ontdek! Deze bijzondere tekst verdient zeker de aandacht van de regionale geschiedschrijving (De Veluwe en in het bijzonder de Oostelijke Veluwezoom), maar ook van ieder die belangstelling heeft voor de tweede wereldoorlog en hoe de politieke geschiedenis in het leven van een gewone familie grote invloed en gevolgen had, zonder dat zij zich in hun levenshouding lieten knechten.

Hanneke Meulink-Korf

*Teunis Titus Brandsma 1944,
'Pennenlikker' (boekhouder) bij
houtbedrijf Hupkes te Dieren,
EHBO-man en verloofd met
Cooba'tje Bönker uit Putten.*

